

BAK BORBÁLA

A XVI–XVIII. SZÁZADI MAGYAR NYELVŰ FORRÁSOK KIADÁSÁNAK KÉRDÉSEI

Ajánlás a magyar nyelvű források közreadásához

A tudományos igényű történeti forráskiadás kezdetei óta két alapvető kérdéssel szembesülnek a forráskiadványok összeállítói. Munkájuk első lépéseként dönteniük kell arról, hogy *mit?*, azaz a források milyen „típusait”, azok milyen körét fogják sorozatukban, kötetükben szerepeltetni. A másik kérdés, amelyre választ kell adniuk, a *hogyan?* kérdése. Ennek eldöntése során mérlegelni kell, hogy a közölt forrásokról hasonlókat (is) közreadnak-e, az eredetiek másolatának szövegét milyen teljességgel, azok írásmódját a paleográfiai hűség milyen mértékével, hangalakját az egykorú jelölési rendszerhez milyen módon kapcsolódva jelentetik meg nyomtatásban. Kivonatos közlés esetén a regesztákban feltüntetendő adatok részletességét, az idézett részeknek az eredeti írásmódhoz való kötődését és az „összekötő szövegre” vonatkozó alapelveket is tisztázni kell.

A *mit publikáljunk?* kérdésre adandó válasz során — legyen a tudományos igényű történeti forráskiadvány egy-egy téma vagy korszak, egy-egy levéltári egység vagy egyéb gyűjtemény dokumentumainak együttese — az összeállítás szempontjai között (véleményem szerint igen helyesen) a forrás eredeti nyelve kérdésként nem szerepel. Amennyiben azonban a közlésre szánt dokumentum nyelve nem szempont a forráskiadványba történő válogatás során, joggal vethető fel, hogy indokolt-e külön is szólni a XVI–XVIII. századi *magyar nyelvű* források kiadásával kapcsolatos gondokról, gyakorlatról és a kiadás során követendő általános alapelvekről, szabályokról. Úgy vélem, több szempontból is jogosnak minősíthető az *igen* válasz.

A magyar nyelvű történeti források kiadására vonatkozó alapelvek összefoglalásának szükségessége

A magyar nyelven készült feljegyzések kiadásával kapcsolatos teendőkről már csak azért is szólni kell, mert a forráskiadás módszertani kérdéseinek egy jelentős körét, a szövegekkel kapcsolatos teendőket mindig egy-egy nyelvhez kötötten vizsgálták, vizsgálják. A Magyarországon egykor meghatározó latin írásbeliség dokumentumainak közlésére vonatkozó problémákról Európa-szerte születtek és születnek állásfoglalások. A magyarországi német nyelvű forrásanyag nyomtatásban történő közzététele során a német nyelvterületen kidolgozott alapelveket is figyelembe lehet és kell venni. A magyar nyelven írt feljegyzések közzétételére vonatkozó ismeretek és javaslatok összefoglalása — az előzőekkel ellentétben — kizárólag a magyar anyanyelvű kutatók, forrásközlésre vállalkozók feladata.

E mellett a magyar nyelvű források közreadásával kapcsolatos gondok tisztázását az a körülmény is indokolja, amely abból az örvendetes jelenségből fakad, hogy napjainkban egyre több forráskiadvány jelenik meg. Úgy tűnik, ismét felértékelődik a forrásközlés fáradtságos munkája. A kiadások számának gyarapodása azonban egyre élesebben mutatja meg a buktatókat is. Úgy tűnik, nem egy esetben a magyar nyelven írt források arra csábíthatnak, hogy gyorsan, külön „nyelvismeret”, „nyelvtanulás” nélkül elvégezhetőnek ítéljük a publikálás feladatát. Természetesen mindazok, akik munkájuk során a dokumentumok nyelvét tekintik meghatározónak, és arra vállalkoznak, hogy kizárólag magyar nyelven írt XVI–XVIII. századi forrásokat adnak közre, már munkájuk kezdetén csalódnai kényszerülnek. Egyrészt ugyanis azzal a jelenséggel kell szembesülniük, hogy a magyarul írt feljegyzések sorában szinte alig található olyan, amelyben legalább a címzés, a formulás részek, valamint néhány mondatrész, szakkifejezés ne latinul szerepelne, másrészt tapasztalniuk kell, hogy a forráskiadás feladatát nagyban megnehezíti az a körülmény, amely a korszak magyar nyelvének hangjelölési rendszerében, illetve ennek nyomtatásban történő következetes és indokolható visszaadásában rejlik. A magyar nyelvű források publikálójának számolnia kell azzal, hogy bár nagyobb részében anyanyelvén írt dokumentumokkal dolgozik, a XVI–XVIII. század magyar nyelve számtalan értelmezésszerű kérdést, a lejegyzés módja gyakori paleográfiai kétségeket vet fel, azaz a magyar nyelvű források nyomtatásban történő közreadása is filológiai felkészültséget, időigényes, tudományos munkát kíván.

Szólni kell a *hogyan?* kérdéséről azért is, mivel jelenleg nincs a XVI–XVIII. századi magyar nyelvű történeti forrásszövegek publikálására vonatkozó, ha általáno-

san nem is, de elveiben legalább elfogadottnak tekinthető, „érvényes” *forráskiadási szabályzatunk*, vagy a *forráskiadás alapelveit* összefoglaló állásfoglalásunk.

Egyetértés van az 1526 előtti, latin szövegkörnyezetben előforduló magyar szavak közlésére vonatkozóan. Ezek közreadása, mint vulgáris kifejezéseké, betűhű formában történik. Fejérpataky László már az 1885. évi történeti kongresszus egyik előadójaként, a Monumenta Vaticana forráskiadási gyakorlata alapján, követendő elvként fogalmazta meg, hogy a latin oklevelekben szereplő személy- és helyneveket „szorosan a kéziratok vagy oklevelek helyesírásához” ragaszkodva kell közölni.¹

Fejérpataky röviden érintette a magyar és a német oklevelek, valamint levelek publikálását is. A magyar nyelvű dokumentumok esetében 1550-ben jelölte meg azt az időpontot, amely előtt az eredeti ortográfia szerinti közlést tartotta szükségesnek. Az ezt követő időszakról mindössze azt említette, hogy a szokás a „mostani helyesírás” [azaz az 1885-ben érvényben levő] alkalmazása, „megtartva azonban az eredetinek hangoztatását”.²

A Magyar Történelmi Társulat 1920-ban, a bécsi levéltárakban megindult forráskutatás és forráspublikálás kezdetén adta közre a török- és újabbkori történetre vonatkozó források közlésének szabályzatát.³ A szabályzat — anélkül, hogy elveszne a részletekben — szól az egyes kötetekben megjelenő dokumentumok kiválasztásáról, a forrásközlés módszereiről és nyelvenként a „helyesírás” kérdéséről is. A közlés során követendő módszerek összefoglalása több esetben is az „általában” alkalmazandó/alkalmazható megoldásokról, „lehetőségekről” ír, miközben a szakszerűség, a szövegűség terén az egyes kötetek szerkesztőit terhelő felelőséget hangsúlyozza.

A Mohács utáni korszak magyar nyelvű forrásai egy részének közreadásáról összefoglaló szabályzat ezt követően csak 1974-ben jelent meg. Ekkor a Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607–1790 közötti korszakra vonatkozó köteteknek forrásközléséhez és így az ebben megjelöltetendő, magyar nyelven írt források kiadásához is készült szabályzat.⁴ A részletes összefoglalás a sorozatba tartozó va-

1 MTT 1885. jul. 3–6. napjain Budapesten tartott congressusának irományai. *Fejérpataky László: A történelem segédtudományai s különösen az oklevéltan hazánkban*. In: Századok, 19. (1885) VIII. füzet, 67. p. (A továbbiakban: *Fejérpataky*, 1885.)

2 *Fejérpataky*, 1885. 69. p.

3 A Magyar Történelmi Társulat forráskiadási szabályzatai. In: Századok, 53–54. (1919–1920). Melléklet 3–24. p. (A továbbiakban: MTT 1920.) A Melléklet a bécsi kutatások és a török-, valamint újabbkori forráskiadási szabályzat keretei között kitér az egyes sorozatok kötetének tárgyára is és közli a Fejérpataky László által kidolgozott és A M. Tud. Akadémia szabályai középkori latin források közlésére címmel megjelöltetett alapelveket is.

lamennyi irattípusra, a forrásközlés különböző fajtáira, a kötetek szerkezetére és a nyelvenkénti helyesírásra is kiter. A megfogalmazott elvek gyakorlati alkalmazását a függelékekben bemutatott példák szemléltetik. A szabályzat egészének érvényesülését, mivel a sorozat kötetei máig nem kerültek közreadásra, valójában nem lehet megítélni. A részletkérdéseket és az alapelveket gyakran nehezen áttekinthető szerkezetben közlő összefoglalás, a magyar nyelvű szövegek publikálására közölt helyesírási szabályok, a bonyolult javaslatok, a nem egy esetben vitatható elvi megállapítások a forráskiadás gyakorlatában napjainkig csak részleteiben érvényesültek. A legutóbbi években megjelentek olyan forráspublikációk, amelyek egyikében Bessenyei József szerkesztőként például csak latin nyelvű szövegek közreadásánál alkalmazta a szabályzatot, a magyar és a német nyelvű forrásokat azonban betűhíven közölte. Ezzel ellentétben az 1767. évi Sopron vármegyei úrbérrendezés anyagának bevezetésében Turbuly Éva szerkesztőként a magyar szövegek közreadásának alapelveiként hivatkozik a szabályzatra.⁵

A levéltári források kiadásának gyakorlatával Ember Győző az 1982-ben megjelentetett Levéltári terminológiai lexikonban foglalkozik. A kötet természetesen már csak műfaja miatt sem adhat forráskiadási szabályzatot, hiszen az egyes címszavakban kidolgozott kérdések nem alkotnak szerves egységet. A vonatkozó szócikkek ugyanakkor a fogalmak meghatározása során több olyan kérdést is érintenek, amelyek a források kiadásának elvi és gyakorlati kérdései közé tartoznak. A forrásközlést a kiadványkészítés kérdéskörének keretében tárgyalja a szerző, érintve a forráskiadás módjának lehetőségeit is. A címszavak kidolgozottsága nem mu-

4 A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607–1790 közti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata. In: Századok, 108. (1974) 2. sz. 436–475. p. 5 facsimile. (A továbbiakban: MOE 1974.) A szabályzat Benda Kálmán munkája.

5 Az említett megoldást alkalmazta például Bessenyei József két forráskiadványában is. A magyarországi boszorkányság forrásai I. köt. Szerk.: - - Bp., 1997. és Diósgyőr vára és uradalma a XVI. században. Miskolc, 1997. /Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 2./ A boszorkányság forrásai I. kötetében a helynévmutató összeállítása is a MOE 1974 alapján készült. A diósgyőri kötetnél Bessenyei József azzal indokolja a XVII–XVIII. századra vonatkozó szabályok XVI. századi forrásokra történő alkalmazását, mivel „jelenleg ez a legrészletesebben kidolgozott közreadási útmutató”, valamint, „mert a XVI. század második felében ... nem történtek olyan mélyreható paleográfiai változások, amelyek más eljárást igényelnének”. L. c. kérdésről bővebben: *Bessenyei József: Mikrotörténelem és forráskiadás*. Miskolc, 1998. 14–16. p. /A Miskolci Egyetem Habilitációs Füzetek. Társadalomtudományi Habilitációs Bizottság/. (A továbbiakban: *Bessenyei*, 1998.) A MOE 1974 magyar szövegek közreadásakor való alkalmazását I. Tóth Péter: *A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Sopron vármegyében I. Magyar és latin nyelvű vallomások (1767)*. Szerk.: Turbuly Éva. Sopron–Eisenstadt, 1998. (A továbbiakban: *Tóth*, 1982.).

tatkozik mindig kellően kiegyensúlyozottnak, és így vannak olyanok, amelyek kézenfekvő kérdéseket igen részletesen magyaráznak, míg ezek mellett alapvető vonatkozások nem kerülnek alaposabban kifejtésre.⁶

Ember Győző a kiadványkészítéssel foglalkozva a forrásközlés fogalmát is meghatározza. Szerinte „a szó tágabb értelmében *mindenféle forrásnak* a közlése, illetve *mindenféle forrást közlő kiadvány*” forrásközlésnek minősül. A szűkebb értelmezés forrásközlésnek azonban *csak a levéltári források* közlését, illetve a levéltári forrásokat közlő kiadványokat tekinti. A szerző összefoglalásként végül megállapítja, hogy „a levéltári terminológiában a forrásközlés kifejezést ez utóbbi, szűkebb értelemben használjuk”.⁷

Korábbi forrásközlési szabályzataink a tudományos igényű forráskiadványok összeállításához kívántak segítséget adni és így nem foglalkoztak külön azzal a kérdéssel, hogy a forráspublikációk kiknek készülnek. A kiadványok „címzettjeit” azonban minden esetben tekintetbe kell venni, mert a majdani használók, az olvasók igényei, előképzettségük jelentősen befolyásolják a kiadási módszereket is. A használók körével a gyakorlatban a szerkesztők mindig szembesültek és szembesülnek és gyakorta kényszerülnek a szabályzatokban foglaltak olykor hevesen is bírált módosítására. A terminológiai lexikon tekintettel van a forrásközlés céljára és megkülönbözteti a „tudományos”, a „népszerű” és a „tudományosan népszerű” forrásközlést, az utóbbi alatt az oktatási célra összeállított forrásgyűjteményeket értve.

Ember Győző a publikációkat megkülönbözteti olyan módon is, hogy azok a közölt *szövegek teljes egészét*, egy vagy több *részét* adják közre, vagy csak *tárgyi*, illetve *tartalmi kivonatokat* tartalmaznak. A korábbi szabályzatokhoz hasonlóan a lexikonban is szerepel a szövegek közreadásának módja, bár ennek ismertetése során az iratok nyelve alapján nem különülnek el a különböző módszerek. Önálló címszót kapott a kötetben a „forrásközlés fényképen”, azaz a faksimilével történő forráspublikáció, valamint a „forrásközlés filmen”.

Napjainkban úgy tűnik, hogy az ismertetett, szabályzatként közreadott dokumentumok közül sem az 1920. évi, sem az 1974-ben megjelent elegendő támpontot nem nyújt a magyar nyelvű szövegek közreadásához. Az egyes, nyomtatásban megjelentetett publikációk mind a szabályzatoktól, mind egymástól eltérő megoldásokat mutatnak. Jelenleg a magyar nyelvű történeti forrásszövegek közreadásának módszereire és azok alapján néhány általános jelenségre csak következtetni

6 *Ember Győző*: Levéltári terminológiai lexikon. Bp., 1982. 214–217. p. (A továbbiakban: *Ember*, 1982.)

7 Az idézetet l. *Ember*, 1982. 214. p.

lehet a forráskiadványok előszavaiban összefoglaltak, az adott munkákban érvényre juttatott forrásközlési elvek, valamint a kiadványokról megjelent bírálatok észrevételei alapján.

A magyar nyelven írt történeti források kiadására vonatkozó szabályzat hiánya nem csak akkor szembetűnő, ha a történeti forráskiadványokat, az ezekben alkalmazott publikációs elveket tekintjük át. Feltűnő a hiány akkor is, ha azokat a szakterületeket szemléljük, amelyek kutatói ugyancsak a XVI–XVIII. század magyar nyelvű feljegyzéseivel, azok közreadásával foglalkoznak. A korszak magyar nyelven írott dokumentumai között számtalan olyan található, amely nemcsak történeti forrás, hanem egyben az irodalomtörténet, a régi magyar irodalmi szövegek kritikájával foglalkozó filológia, a magyar nyelv-, helyesírás-, nyelvjárástörténet, a néprajz (folklór) számára is közreadandó, elemzendő szöveg. Amennyiben az említett tudományágak forráskiadási tevékenységét vizsgáljuk, szembetűnő, hogy nemcsak konkrét szövegpublikációkat, hanem az egyes kutatási területek sajátos követelményeit figyelembe vevő forráskiadási szabályzatokat is tanulmányozhatunk.

Péter László a Magyar Tudományos Akadémia textológiai bizottságának közreműködésével 1988-ban adta közre az Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata című összeállítást. A *magyar nyelvű irodalmi szövegek* gondozásának, a kiadványok tartalmi, szerkesztési kérdéseinek összefoglalása után a latin (Kulcsár Péter), a francia (Kovács Ilona), az olasz (Kovács Zsuzsa) és a német (Vizkelety András) nyelven, a XVI–XIX. században lejegyzett szövegek közlésének alapelveit is tartalmazza az összeállítás.⁸ A szabályzat — a bevezetés értelmében — „minden forrásértékű magyar szövegnek ... tudományos, ún. kritikai kiadására” érvényes, és arra is felhívja a figyelmet, hogy „ha valamely tudományág képviselői némely részletszabálytól el kívánnak térni, eljárásukat meg kell okolniuk”.⁹ A dokumentum a közreadás „hogyanjának” egyik alapvető és legtöbbet vitatott kérdését, a helyesírást másfél oldalnyi terjedelemben, tömören és jól áttekinthető módon tárgyalja.

A *magyar nyelvészek szövegközléseinek szabályzatát* a Magyar Nyelv című folyóirat szerzőinek összeállított „technikai tudnivalók” tartalmazzák. Az alapelveket Pais Dezső „Előhang” című bevezetése után Benkő Lorándnak a Magyar Nyelvben közzétett nyolc közleménye ismerteti. A folyóirat munkatársainak ké-

8 Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata. Összeáll.: Péter László. In: Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába. Szerk.: Hargittay Emil. Bp., 1996. 74–91. p. (A továbbiakban: *Péter*, 1988.)

9 *Péter*, 1988. 75. p.

szített összeállítás önálló formában is megjelent. A kiadvány valamennyi, a közlésre átadott kéziratokkal és így a Magyar Nyelvben publikálásra szánt magyar nyelvű források kézírataival kapcsolatos kérdésre is kitér, a kézirat formai jegyeitől kezdve az állandó rövidítések jegyzékével bezárólag. A „Tudnivalók” a források közlésének módszertani kérdései kidolgozásakor természetesen a nyelvtudomány egyes területeinek, a magyar nyelv-, helyesírás- és nyelvjárástörténetnek kutatási sajátosságait tekinti elsődlegesnek. A nyelvészek publikációiban a legfontosabb követelmény a szöveg betű- és ékezhűsége.¹⁰ Ez az elv jut érvényre azokban, a nyelvészek által önálló kötetekben, sorozatokban közreadott források esetében is, amelyek lehetőség szerint még a szövegek hasonmásait is közlik.¹¹

A folklór alkotások kritikai kiadásának szabályzatát ugyancsak az MTA textológiai bizottsága hagyta jóvá. A népköltési műfajok közreadásának sajátosságait részletesen tárgyaló összeállítás a dialektológiai szöveggondozás kérdéseivel foglalkozva érinti a hangtani lejegyzések sajátosságait. A szabályzat a szöveghűség elve mellett részletesen foglalkozik a tájnyelvi sajátosságok, a nyelvjárási jelenségek nyomtatásban történő visszaadásával, a kiejtés szerinti lejegyzés helyesírásával.¹² A szabályzat a történeti forráskiadvány szerkesztőjét is meggondolásra kell, hogy készítse, hiszen mind a tájnyelv, mind a nyelvjárási jelenség, és a kiejtést követő szövegírás a XVI–XVIII. században lejegyzett magyar nyelvű forrásokat is jellemzi.

A magyar nyelvű forrásszövegek

A történeti forráskiadványokkal kapcsolatban jelenleg vizsgált kérdések között nem a publikációkban közlésre kerülő különböző források típusai, ezek kiválasztá-

10 *Benkő Loránd*: Tudnivalók a Magyar Nyelv közleményeinek alakításmódjához. Bp., 1972. 62 p. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 129. sz./ (A továbbiakban: *Benkő*, 1972.)

11 1985-ben jelent meg az ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszékén a Régi magyar kódexek sorozat első kötete: Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról 1521. [Kiadásra előkészítette]: Korompay Klára, Bánki Judit, stb. Bp., 1985. 150 p. /Régi magyar kódexek I. sz./ A Tanszék második sorozata A magyar nyelvtörténet forrásai címet viseli. Első darabja Török Bálint deákjának Martonfalvay Imrénének naplótöredéke és emlékirata 1555–1585. [Kiadásra előkészítette]: E. Abaffy Erzsébet, Kozocsa Sándor, Bak Borbála. Bp., 1986. 74 p. /A magyar nyelvtörténet forrásai I. sz./ (A továbbiakban: MNyF.)

12 *Voigt Vilmos–Balogh Lajos*: A népköltési (folklór) alkotások kritikai kiadásának szabályzata. Bp., 1974. /Szerkesztési irányelvek IV./

sának, válogatásának szempontjai szerepelnek, azaz nem a „mit adjunk, adhatunk közre?” kérdésre keressük a választ.

A magyar nyelvű források kiadásáról szólva — véleményem szerint — mégis érinteni kell, hogy melyek azok a dokumentumok, dokumentum típusok, amelyeket magyar nyelven jegyeztek le, és amelyeket így egy-egy forrásközlésben közre adhatunk. Indokoltá teszi ezt az a sajátos körülmény, mely szerint írásbeliségünkön belül a latin mellett a nemzeti nyelvet hosszabb, összefüggő szövegek lejegyzésére viszonylag későn, csupán a XV. századtól kezdték használni. Tekintettel kell lenni arra is, hogy az 1400-as évek közepétől kialakuló magyar nyelvű írásbeliség csak hosszú folyamat után, a XIX. század elejére vált egységessé és formájában meghatározóvá. A szóbeliség erőteljes hatása, az ország különböző területein a feljegyzésekben használt más-más hangalakok és a különböző dokumentumok eltérő jellege következtében az egységes hangjelölési rendszert előíró, első általános, kötelező érvényű helyesírási szabályzatunk csak 1832-ben készülhetett el.

A magyar nyelvű források legfontosabb csoportjainak áttekintése világossá teszi azt is, hogy ezek elemzésével és bizonyos típusaik közreadásával elsődlegesen mely szakterületek kutatói foglalkoznak. A forrásokhoz kapcsolódó kutatások egy-egy esetben vizsgálják a magyar nyelvű dokumentumokat lejegyző írástudó réteg ismereteit, műveltségét, az írni tudók számát, és törekvések vannak a magyar nyelvű írásbeliség térbeli elterjedésének, az egyes tájaktól függő meghatározottság feltárására is. Mindezek a szempontok a forrásközlési szabályzat összeállítására során adalékkal szolgálhatnak a publikációkkal kapcsolatban felmerülő, szakterületenként eltérő követelmények magyarázatához és segíthetik azok megértését is.¹³

A magyar nyelven készült főljegyzések legkorábbi csoportjával elsősorban a nyelvtörténet és a helyesírástörténet kutatói foglalkoznak. A nyelvtörténet egyes

13 A magyar nyelvű írásbeliség jelntkezéséről, kibontakozásáról, az írástudó réteg alakulásáról I. *Istványi Géza*: A magyarnyelvű írásbeliség kialakulása. Bp., 1934. /A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványi I. sz. (Oklevél- és Címertani Tanácsék)./ (A továbbiakban: *Istványi*, 1934.), *Kniezsa István*: A magyar helyesírás története. 2. jav. kiad. Bp., 1959. 36 p. /Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek./ (A továbbiakban: *Kniezsa*, 1959.) és *Tarnai Andor*: „A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Bp., 1984. 345 p. /Irodalomtudomány és kritika./ (A továbbiakban: *Tarnai*, 1984.). A magyar nyelvhasználat művelődéstörténeti vonatkozásaiban a földrajzi szempontú kutatások lehetőségei máig sincsenek kellően kihasználva. A nyelvjárás-történeti vizsgálatok a művelődés központjainak kutatásához adhatnának fogódzókat. L. *Korompay Klára*: Helyesírástörténet. A középmagyar kor. 25 p. /kézirat/ (a továbbiakban: *Korompay* — a Szerzőnek e helyen is köszönöm mindig készséges, szíves segítségét.) A Nádasdy-családhoz kapcsolódó magyar nyelvű dokumentumok hangjelölési rendszerének és a Sylvester-féle nyomda gyakorlatának „nagy valószínűséggel” fennállt kapcsolatára utal *Korompay* 5. p.

korszakainak elkülönítése mellett a fennmaradt forrásokat terjedelmük, megjelenési, előfordulási helyük, formáik szerint is csoportosítják. Vizsgálják a szövegek lejegyzési módját befolyásoló tényezőket és a magyar följegyzést készítőek egyéb tevékenységét. A periodizáció alapján a nyelvemlékek korától kezdve — a szabályzatot is érintő századokhoz — szorosan véve csak a korai és a kései ómagyar kort követő középmagyar korszak tartozik. A magyar nyelvű írásbeliség dokumentumainak száma, jellege, a forráskiadásra ható gyakorlat miatt azonban szükséges a középmagyar kor előtti források érintése is.¹⁴

A magyar nyelvemlékeket kutató legelső korszak, a korai ómagyar kor (X–XIV. század), megelőzi a jelenleg vizsgált korszakot. A periódusban legnagyobb mennyiségben előforduló emlékeket, az idegen nyelvű környezetben, történeti elbeszélő források, oklevelek szövegében való előfordulásuk alapján szórványemlékeknek nevezik. A szórványemlékek elemzése során a hangtani jelenségeket, a mássalhangzók és a magánhangzók jelölését vizsgálva a királyi kancellária és a hiteleshelyek latin nyelvűségének meghatározó szerepét és az idegen (ófelnmét, ófrancia és olasz) hatást lehet bizonyítani. A XIV. század végéig, a XV. század elejéig a szórványok mellett fennmaradtak még kis szövegemlékek (Halotti Beszéd és Könyörgés, Ómagyar Mária-Siralom, Gyulafehérvári Sorok, Königsbergi Törédék és Szalagjai, Marosvásárhelyi Sorok), glosszák és szójegyzékek is. A szövegemlékek, a szójegyzékek az egyházi liturgiához, az egyház napi gyakorlatához és a vallásos szövegek első fordítási kísérletéhez kapcsolódnak. A korszak nyelvemléktípusait főként a nyelvészek adták közre, akik a korai ómagyar kor emlékeit szótárakban, rövidebb–hosszabb szöveggörnyezettel „olvasókönyvekben” és főként gyűjteményes nyelvészeti szöveggkiadásokban közlik. A nyelvemlékeket mindig betűhív másolatban és a gyűjteményes kötetekben hasonlókkal publikálják. A szórványemlékek a történeti forráskiadványokban is helyet kapnak, vagy az erede-

14 Kniezsa István áttekintésében (*Kniezsa*, 1959.) a jelenlegi periodizációtól eltér. A középkori helyesírást követően a XVI. századtól az újkor helyesírásáról, majd az akadémiai (1832-től) és végül a mai helyesírásról szól. Foglalkoznak a korszakolással az egyetemi tankönyvek is. L. *Bárczi Géza–Benkő Loránd–Berrár Jolán: A magyar nyelv története*. Bp., 1980. 17–19. p. (a továbbiakban: *Bárczi–Benkő–Berrár*, 1980.), valamint a legújabb történeti nyelvtan. Az utóbbi eddig megjelent kötetei: *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. I. köt. A korai ómagyar kor és előzményei. Főszerk.: Benkő Loránd. Bp., 1991. 781 p. és *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. II/1–2. köt. A kései ómagyar kor. Főszerk.: Benkő Loránd. Bp., 1992., 1995. (A középmagyar kor még nem jelent meg.)

ti nyelven közreadott elbeszélő források szövegébe illeszkedve, vagy az oklevelek betűhíven közölt vulgáris kifejezéseiként.¹⁵

A XV. század a kései ómagyar kor, amelyet másként a kódexek korának is neveznek. Az a mintegy félszáz kódex, amely 1531-ig maradt fenn, vallásos tárgyú szövegeivel — legendák, bibliafordítások, himnuszok, imádságok, példázatok, elmélkedések, szerzetesi szabályok — szorosan kapcsolódik a latin nyelvű írásbeliséghez. A nyelvészeti elemzések kimutatták, hogy a kódexek egy csoportja mellékjel nélküli hangjelölési rendszerével még a XIII. század végi és a XIV. századi királyi kancelláriában használatos hangjelöléssel mutat hasonlóságot. A kódexek másik csoportjára a mellékjeles, úgynevezett huszita „helyesírás” jellemző. Végül a harmadik csoportba tartozó munkák keverék hangjelölést mutatnak. A kódexek szövegének lejegyzése szerzetesrendi közösségekhez, kivételes esetekben konkrét személyekhez — szerzetesekhez, világi papokhoz — köthető. A kódexek már olyan forráscsoportot képviselnek, amelyek vizsgálatával, elemzésével nem csupán a nyelvészek foglalkoznak. A hangjelölési, a szövegtagolási rendszer, a nyelvtörténet jelenségei mellett az irodalomtörténészek, a filológusok más kérdésekre keresnek választ. Vizsgálták és vizsgálják a latin és a vulgáris nyelvű irodalom viszonyát, a latin szövegek fordításának sajátosságait, a változatok párhuzamait, a magyar szövegek másolási hibákból fakadó formálódását, a rekonstruálható élőbeszéd és az írott szöveg kölcsönhatását.

A kódexek unikális voltából és a bennük rögzített szövegek egyedi jellegéből fakad, hogy mind a nyelvészek, mind az irodalomtörténészek kutatásaikhoz csak a betűhű forrásközlést tudják használni. A szövegkiadást a XIX. századtól kezdve a nyelvészek vállalták, akik egyes sorozataikban hasonmást is csatolnak a másolatokhoz. A jelenlegi kritikai kiadások faksimilékkel és a fordítás alapjául szolgált latin szövegekkel együtt közlik a betűhű és bizonyos mértékig paleográfiailag is hű

15 Ismertetésük mellett a nyelvemlékek kiadásait is felsorolja *Szabó Dénes*: *A magyar nyelvemlékek*. 2. bőv. kiad. Bp., 1959. /Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek./ (A továbbiakban: *Szabó*, 1959.) A szórványemlékeket is közlő szótárak közül a legáltalánosabban használtak: *Szamota István–Zolnai Gyula*: *Magyar oklevél-szótár*. Bp., 1902–1906. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk.: Benkő Loránd. 1–4. köt. Bp., 1967–1984. A forrásokat közlő szöveggyűjtemények: *Ó-magyar olvasókönyv*. Összeáll.: Jakubovich Emil–Pais Dezső. Pécs, 1929. /Tudományos gyűjtemény 30./, *Molnár József–Simon Györgyi*: *Magyar nyelvemlékek*. 3. jav. és bőv. kiad. Bp., 1980. Önállóan: „Világ világa, virágnak virága ...” (Ómagyar Mária-síralom.) Bemutatja: Vízkelety András. Bp., 1986. (Hasonmással.)

másolatokat. Napjainkban a nyelvészek mellett a régi magyar irodalomtörténet kutatói is vállalkoznak kódexek közreadására.¹⁶

A kódexek korát követő periódus időhatárainak kijelölése több kérdést is felvet. A magyar nyelvészek a kései ómagyar kor után középmagyar, vagy újkorról szólnak. Knieszsa István az újkori helyesírást áttekintve — bár a kronológia kérdését nem érinti — a tárgyalást 1527-tel kezdi és az 1832. évi akadémiai helyesírás megjelenésével zárja. A magyar nyelv története című kötetben a középmagyar kort a szerzők egyrészt az 1526-tól 1772-ig terjedő időszakra helyezik, de tárgyalják „közállapotaink”-kal összefüggésben is, 1526-tól 1711-ig. A középkori magyar nyelvű leveleket közreadó Hegedűs Attila és Papp Lajos, a korábban a kódexek korának lezárására használt 1533. évi korszakhatárt 1541. december 31. napjára helyezik. Indokaik között a történelem eseményei mellett utalnak a protestantizmus térhódítását követő művelődési (oktatás, könyvnyomtatás) változások hatására, valamint a magyar nyelven írt levelek számának 1541 utáni jelentős növekedésére. A jelenleg készülő új helyesírástörténeti összefoglalásban a középmagyar korra jellemző jelenségeket Korompay Klára két forrástípus segítségével, a missilisek és a korai magyar nyomtatványok „helyesírásával” mutatja be. Így, anélkül, hogy egyetlen évhez kötné a korszak kezdetét, áttekintését a XV. század végének első missiliseivel, illetve Sylvester János 1539-ben megjelent *Grammatica Hungarolatina* című művével kezdi. Vizsgálatai körébe vonta a XVII. század és a XVIII. század elejének magyar nyelvű feljegyzéseit is. A korszak forrásai egy részének filológiai elemzésével, közreadásával foglalkozó irodalomtörténészek a XV–XVII. század dokumentumaira terjesztik ki kutatásaikat, de az irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata az 1832. évi első akadémiai helyesírás előtt keletkezett szövegeket egyetlen csoportba sorolja. 1885-ben a történeti forráskiadásról szólva Fejérpataky László az 1550-ig írt magyar szövegeket tekintette külön kezelendő

16 1838-ban Döbrentei Gábor kezdte a Régi Magyar Nyelvemlékek sorozatban a kódexek közlését. A szövegeket a latin eredeti nélkül, de a betűhű közlésen túl a palcográfiai hűségre is törekedve jelentette meg. A palcográfiai jellegzetességek visszaadásához külön betűkészletet metszetett, de a hibás olvasatok miatt a kiadás megbízhatatlannak minősül. Részben átfedéssel közölte a kódexek anyagát Volf György 1874-től a Nyelvemléktár 15 kötetében. A latin eredetit ugyancsak nélkülöző sorozatban a szerkesztő a helyesírás erőszakos egységesítésével közölte a kódexek szövegeit. 1942-től a *Codices Hungarici* sorozat a kódexeket hasonló szövegekkel, a latin eredetivel és betűhű magyar szöveggel kritikai kiadásban adja közre. A Régi Magyar Kódexek sorozatban betűhű másolatokat és a kódexek faksimiléjét lehet tanulmányozni. — A magyar nyelvű kódexirodalom irodalomtörténeti problémáiról I. *Tarnai*, 1984. 227–236., 244–251. p.

egységnek, az 1920-ban megjelent forráskiadási szabályzat pedig a törökkor, valamint az 1686–1918 közötti időszak forrássajátosságairól szól.¹⁷

Úgy vélem, hogy a korszakhatároknak mutatkozó eltérések, átfedések is jelzik, és a XVI–XVIII. században magyar nyelven készített feljegyzések típusainak vizsgálata is azt mutatja, hogy a XVI–XVIII. századot forráskiadási szempontból csak bizonyos megszorításokkal tekinthetjük egy korszaknak.

A vizsgált dokumentumok köréből célszerű kirekeszteni az ún. kései ómagyar korban, a XV. század közepétől az 1530-as évekig lejegyzett, vallásos tartalmú kódexeket. Világi tárgyú, magyar nyelvű följegyzéseket már a XV. század utolsó harmadából is ismerünk, ezért — bár ezek száma 1500-ig csekély — a XVI. századi kezdeteket célszerű 1476-ra, a Szabács viadala címen ismert 150 soros vers keletkezési idejére módosítani.

A korszak zárásaként szereplő XVIII. század megjelölés még bizonytalanabb és túl általános is, hiszen a források között nincs olyan típus, vagy konkrét dokumentum, amelynek megjelenését periódushatárként tekinthetnénk. A XVIII. század utolsó negyedében, a „helyesírásban” a hangjelölés egységesülését mutatja a felekezethez való tartozástól való függetlenedés, de az egységes akadémiai helyesírási szabályzat majd csak 1832-ben jelenik meg.

A magyar nyelv egyre szélesebb körű használata és államnyelvvé válása is elhúzódó folyamat volt. A változás az 1790-es években kezdődött. A magyar nyelvtanulás lehetőségének 1791. évi biztosítását egy évvel később annak kötelező tantárggyá minősítése követte. Az oktatás hatása és a magyar nyelvnek a hivatalos és a politikai közéletben teljes jogúvá válásáért folytatott küzdelem eredménye azonban csak később jelentkezett. Az ország egészében ugyan nem általánosan, de a megyék, a városok, az iskolák egy részében II. József 1794. évi nyelvrendelete is erősítette a nemzeti nyelv felé fordulást. Számos lépés után majd 1844-ben, a II. törvénycikk értelmében válhatott a magyar nyelv hivatalos államnyelvvé.

A fentiek alapján érzékelhető, hogy a forráskiadási szempontból megjelölt XVIII. századon belül, vagy azon túl több lehetőség is indokolhat egy-egy korszakhatárt. Véleményem szerint csak maguk a publikálásra kerülő dokumentu-

17 *Knieszsa*, 1959. 14–25. p. *Bárczi–Benkő–Berrár*; 1980. 18., 523–541. p. Középkori leveleink (1541-ig). Szerk.: Hegedüs Attila–Papp Lajos. Bp., 1991. V., VII., IX–X. p. /Régi magyar levéltár I./ (a továbbiakban: RML), *Korompay*, Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába. Szerk.: Hargittay Emil. Bp., 1996. *Péter*, 1988. 79–80. p. *Fejérpataky*, 1885. 69. p. MTT 1920 3., 7. p.

mok, dokumentum együttesek dönthetik el, meddig alkalmazható, alkalmazandó a XVI–XVII. századra elfogadható forrásközlési ajánlás az 1700-as évekre is.¹⁸

A magyar nyelven írott, nem kódexnek minősülő főljegyzések körében már a XV. század végétől elkülöníthető egymástól két csoport. Az egyik az irodalmi műveltséget hordozó, irodalmi jellegű írásbeliség dokumentumai, a másik a gyakorlati, hivatali céllal készült, tartalmában nagy változatosságot mutató okiratok csoportja. A két típus között, különösen a kezdetek idején, de a későbbi századokban sincs mindig merev határ, és így a hosszabb terjedelmű, irodalmi igényű főljegyzések — mivel körükben az új nyelvi, hangjelölési irányzatok hamarabb jelentkeztek — állandó hatást gyakoroltak a hivatali jellegű főljegyzések stílusára, lejegyzésük, hangjelölésük módjára. A magyar nyelvű főljegyzések készítői között a XV. századtól a királyi udvarhoz kapcsolható, nem egyszer magas méltóságokat viselő személyek, királyi kancellárok, főpapok, a hiteles helyek papjai, a XVI. századtól protestáns lelkészek, hivatalnokok, főurak familiárisai, fordításokat készítő literátusok, deákok, városi polgárok szerepelnek. Tevékenységük szemléletesen mutatja műveltségük rétegeit, annak alakulását is.

Az *irodalmi jellegű*, tudományos, tájékoztató, nevelő célzatú és népszerűsítő *főljegyzések* részben kézirat formában maradtak fenn. Az 1530-as évektől kezdve azonban egyre jelentősebb lesz a nyomtatásban közreadott munkák száma. A sokszorosított művek mind több olvasóhoz jutva el, nemcsak tartalmukkal, hanem a nyomdában alkalmazott „helyesírásukkal” is hatottak. Van arra is példa, hogy nyomtatott munkát másolnak le később és őriznek kézirat variánsban. A protestantizmus terjedésével együtt a nyomtatványok ortográfiája „felekezeti jellegűvé” válik, mivel a bibliafordító tevékenységhez kapcsolódóan megjelennek az első magyar nyelvtannal, ortográfiával foglalkozó összefoglalások is. Ezeket követve eltérő „he-

18 II. József nyelvrendelete már 1794. november elsejétől a királyi kancellária, a helytartótanács, az erdélyi kormányzók, majd egy évvel később a megyék és a városok iratainak nyelvét a németben írta elő. Ez a változtatás főként a hivatalos ügyintézésben használt latin nyelvet érintette. A XIX. század elején a magyar nyelvhasználatért indított mozgalom első eredményeként 1805-től a IV. törvénycikk tette lehetővé magyar–latin nyelvű feliratokat, a helytartótanáccsal kezdeményezett magyar nyelvű levlezést és a magyar nyelven kezdhető pereket. 1806. január 1-jétől Pest vármegyében a belső hivatali élet minden területén a magyar nyelvűséget vezették be. Az 1830. évi VIII. törvénycikk a jövőbeni tisztviselők magyar nyelvtudását írta elő, és az ügyvédi oklevél elnyerését 1834. január 1-jétől magyar nyelvtudáshoz kötötte. 1836-ban a III. törvénycikk nyilvánította a törvények autentikus nyelvének a magyart. 1840-ben ugyancsak törvény írta elő (VI. törvénycikk), hogy mindenütt, ahol magyarul prédikálnak, a jövőben az anyakönyveket is magyarul vezessék. — Az államnyelvről: 1844:II. tc. L. még a Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár. Szerk.: Márkus Dezső stb. Bp., 1899– megfelelő kötetei.

lyesírás” jellemzi a protestáns (Heltai Gáspár) és a katolikus (Káldi György, Pázmány Péter, Pereszlényi Pál) szerzők, bibliafordítók, nyomdászok munkáit.

Az „irodalmi” műveltséget hordozó dokumentumokat, azok tartalmi jellemzői alapján tanulmányozhatja, forrásként értékelheti például az irodalomtörténet, a nyelvtörténet, a helyesírástörténet, a tudománytörténet. A történettudomány és ezen belül a historiográfia az ebbe a csoportba tartozó munkákat mint forrásokat, illetve, mint az egykorú történetírás dokumentumait tartja számon, amelyek közül nem egy megírását már a XVI. századtól kezdve igényes forráskutatás, forrásgyűjtés előzött meg.¹⁹

Az „irodalmi jellegű feljegyzések” szövegeit főként az irodalomtörténészek, de mellettük a történészek, levéltárosok és a nyelvészek is publikálják. Az irodalomtörténeti kiadásokat előkészítő filológusok a szövegek egyedi voltát, invariáns jellegét hangoztatják. A szövegkritikai szempontok érvényesítése érdekében az a törekvés nyer megfogalmazást, hogy a betűhű kiadásban „az eredeti minden eltérő nyomdai jelének megfelelően a kiadásban egy–egy eltérő nyomdai jel”, illetve, hogy „a kézirat minden egyes, paleográfaiilag eltérő jelének a kiadványban egy–egy eltérő nyomdai jel feleljen meg”. A könnyebben olvasható, mai helyesírásra átírt kritikai szövegekkel kapcsolatban a szövegértelmezés kérdése kerül előtérbe. Stoll Béla arra hívja fel a figyelmet, hogy „a szövegértelmezés egy része magával az átírással megvalósítható”. Horváth Iván véleménye szerint azonban „a kritikai kiadás zsinórmérték a népszerű kiadások számára, de nem az a tudósnak”, mert a szabványosítás torzít. Így a kritikai kiadás mellett hasonmást „vagy gondos, betűhű forráskiadást” is állandóan szükségesnek tart tanulmányozni, és egy–egy költeménynek nem tekinti egyetlen szövegét hitelesnek, hanem „minden szöveg minden egyes, kéziratossá vagy nyomta-

19 Az irodalmi és a gyakorlati célú följegyzésekről, a magyar nyelvű írásbeliség képviselőiről összefoglalóan *Tarnai*, 1984., *Istványi*, 1934. — Heltai Gáspár krónikájának 1575. évi kolozsvári kiadásáról készült például az MTA Könyvtára Kézirattárában őrzött XVII. századi másolat. A szöveg szó szerint követi a nyomtatott kiadást, de attól eltérő „helyesírást” mutat. Jelzete: K 77. L. *Csapodi Csaba*: A „Magyar Codexck” elnevezésű gyűjtemény (K 31–K 114). Bp., 1973. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának katalógusai 3./ is. — A protestáns és a katolikus felcseztet helyesírásáról *Korompay*, 13–17. p. — A történetírás dokumentumairól *Bartoniek Emma*: Fejeztek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Bp., 1975. /Kézirat./

tott változatát ... egyenrangúnak” tartja. Ezek nyilvántartása számítógépes adatbank segítségével oldható meg és történik.²⁰

Az irodalmi jellegű feljegyzések csoportjából az egykorú történetírás dokumentumainak kiadására a történészek, a levéltárosok mellett az irodalomtörténészek, a nyelvészek is vállalkoznak. Elég például a Bibliotheca Hungarica Antiqua sorozatra gondolni, amelynek hasonmás kötetei mellé kísérő tanulmányok kapcsolódnak. A sorozatban jelent meg például Tinódi Sebestyén, Székely István, Heltai Gáspár krónikája. A magyar nyelvtörténet forrásai sorozat ugyancsak hasonmással közölte Martonfalvy Imre naplótöredékét, amelyhez betűhű átírás is kapcsolódik. A Bibliotheca Historica történelmi és művelődéstörténeti sorozata az előzőektől eltérően kötetenként különböző mértékben „átírja” a közlésre kerülő szövegeket. A követett módszerről például Magyar István munkájában a kiadásról szólva a következő tájékoztatás szerepel: „Az átírás során a kor amúgy is ingatag helyesírási szokásait, sajátosságait nem őriztük meg, de iparkodtunk megtartani minden ejtési sajátóságot tükröző alakot”.²¹

A XV. század végétől magyar nyelven írt dokumentumok előzőekétől eltérő jellegű csoportját alkotják a *gyakorlati, hivatali* céllal készült *följegyzések*. A forráscsoport rendkívül változatos, akár a dokumentumok külső megjelenését, akár terjedelmüket, vagy tartalmukat tekintjük. Ez a sokrétűség is szerepet játszhat abban, hogy a gyakorlati célú följegyzések rendszeres, részletező tipologizálásának elkészítésére sem a történeti szakirodalom, sem a nyelvtörténet nem vállalkozott. A dokumentumok közös jellemzőjeként megemlíthető, hogy többségük vagy magán

20 A betűhű kiadásról *Stoll Béla*: Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban. In: Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába. Szerk.: Hargittay Emil. Bp., 1996. 120–121. p. (A továbbiakban: *Stoll*, 1996.) Az átírt szövegekről: *Stoll*, 1996. 155. p. A kritikai kiadásról *Horváth Iván*: Szöveg. In: Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába. Szerk.: Hargittay Emil. Bp., 1996. 63–73. p. (A továbbiakban: *Horváth*, 1996) Az idézett részeket l. 69., 70. p. A régi magyar versek nyilvántartása: Répertoire de la poésie hongroise ancienne, I–II [+8 MO de données], dir. par Iván Horváth. ... Éditions du Nouvel Objet, Paris, 1992.

21 Bibliotheca Hungarica Antiqua I–XXV. Szerk.: Varjas Béla, Kőszeghy Péter. Bp., 1959–1995. Martonfalvy Imre kiadását l. MNYF. Magyar kiadásáról: *Magyar István*: Az országokban való sok romlásoknak okairól. Sajtó alá rend.: Katona Tamás. Utószó: Makkai László. Bp., 1979. 221. p. A közlés „elvecivel” kapcsolatban megjegyzendő, hogy a XIX. század elejéig éppen az „ingatag helyesírás” a feljegyzések egyik jellemző sajátossága, így kérdés, hogy ennek mellőzése, milyen korhűséget kölcsönöz a kiadásnak. A megtartásra érdemcsnek ítélt „ejtési sajátóságok” pedig azt a gondot hordozzák, hogy bár a feljegyzések igen jelentős része kétségtelenül a kiejtés alapján készült (fonetikus lejegyzés), de — a nyelvjárások igen erős jelene miatt — a kiejtést összefoglaló nyelvjárástörténet hiányában, jelenleg nem lehet rekonstruálni.

céllal készült, vagy a hivatali ügyvitel lebonyolítását kívánta szolgálni, elősegíteni. A följegyzések legjelentősebb részét levéltárakban őrzik, ahol a magyar nyelvűek természetesen nem különülnek el a latin, vagy a német iratoktól. Ritkább esetekben — amikor a nagy tudományos könyvtárak kéziratárának anyagához tartoznak — kerülhetnek önálló nyelvi csoportba. A dokumentumokat — legnagyobb részük őrzési helye alapján — nevezzük *levéltári forrásoknak*.

A szakirodalom és a forrásközlések alapján úgy tűnik, hogy — különösen a XV–XVI. század magyar nyelvű kéziratok anyagából — a forráskiadványt készítőök és az összefoglalások írói körében a levelek, a missilisek váltották ki a legnagyobb érdeklődést. Így például Tarnai Andor az 1450–1530 közötti humanista irodalom kialakulását vizsgálva a nem irodalmi följegyzések elemzésének „a levélírás magyar mestersége” összefoglaló címet adta, bár az 1486–1530 közötti „levelek” sorában nemcsak a magánérintkezés tipikus, formailag is levélnek minősülő darabjait mutatja be, hanem a fogalmazványokat, a fogott bírák hivatalos jellegű feljegyzéseit, az ítéletleveleket, a menedékleveleket, a nyugtákat, a zálogleveleket, az esküformákat is.

Papp László nyelvészeti elemzésének címével pontosabban behatárolta az általa tanulmányozott 411 iratot, és a XVI. századi magyar nyelvű levelek mellett okiratokat, azaz végrendeleteket, jogszolgáltatással és peren kívüli jogi ügyletekkel kapcsolatos iratokat említ.

A történész Istványi Géza a magyar nyelvű írásbeliség kezdeteit és XVII. századi gyakorlatát diplomatikai és művelődéstörténeti szempontból feldolgozva árnyaltabban fogalmaz a források műfajának megjelölésekor. Az oklevelek, a missilisek és a már említett források mellett magyarul írt jogügyi, kancelláriai iratokat, aktákat mutat be. Külön szól a szerződésekről, elszámolásokról. A XVI. századtól mind jelentősebbé váló központi kormányzat írásgyakorlatából kiemeli a szepesi kamara által kibocsátott mandátumleveleket, az adószedőknek küldött felszólításokat. A középszintű igazgatás dokumentumait a megyei hatóságok latin melletti kiegészítő jellegű feljegyzéseivel, a városok jogi, gazdasági, üzleti leveleivel, jegyzőkönyvi bejegyzéseivel, a mezővárosok jegyzőkönyveivel, limitációival, céhleveleivel jellemzi. Az ország három részre szakadását követően Erdély magyar nyelvű, jellemzően világi hatásokra alakuló írásbeliségét az erdélyi kancellária magyar nyelvű mandátumlevelei és az erdélyi országgyűlés végzéseivel segítségével mutatja be. Szól végezetül a török hódoltság területének ugyancsak magyarul írt politikai levelezéséről.

A felsorolás önmagában is érzékelteti, hogy a XVII. századra az 1541 után részekre szakadt ország mindhárom területén a mindennapi élet írásos feljegyzéseiben a magyar nyelv is szerepet kapott. Igaz, hogy a királyi Magyarország területén

keletkezett levéltári dokumentumok nyelvi megoszlását jelentősen befolyásolta az a körülmény, hogy a kiépülő központi kormányzések mind kiterjedtebb írásbelisége a latin nyelvhez kötődött. A dokumentumok típusainak meghatározását vizsgálva úgy tűnik, hogy a hatóságok, a hivatalok, a bíróságok működéséhez szorosan nem kapcsolható feljegyzések valós formai jegyeiktől és tartalmi jellemzőiktől függetlenül gyakran kapják az összefoglaló „levél” megjelölést, akárcsak az 1526 előtti dokumentumok az „oklevél” minősítést.

A XVIII. századi magyar nyelvű írásbeliséget Istványi Géza munkájában csak érinti, megjegyezve, hogy „a XVI. században kiforrott, állandósult viszonyokban lényeges változás nem történt egészen a XVIII. század végéig”. Papp László Istványi véleményével ellentétben úgy ítéli, hogy a XVII. század során a magyar nyelvű írásbeliség egészében jelentős visszaesés mutatkozik, de szükségesnek tartja a XVII. és a XVIII. század még kellően nem feltárt emlékeanyagának alapos feldolgozását. A Papp László javasolta munka elvégzése máig várat magára. Az 1700-as évek forrásanyagának áttekintése azonban valóban azt mutatja, hogy a központi kormányzések, a felső bíróságok — azzal, hogy írásbeli ügyintézésük mind rendszeresebbé és egyre kiterjedtebbé vált, nyelvük pedig a latinhoz kötődött — a középszintű igazgatással tartott kapcsolattal a latin nyelvűséget erősítették. A dokumentumok nyelve részben a megyei, valamint a helyi igazgatás szintjén és esetenként a magánérintkezésben maradt, maradhatott magyar. Jellemző módon az ország egészére kiterjedő úrbérrendezés során a helytartótanács által kibocsátott kérdőpontok, az egységes szöveges részek és a táblázatok a helységeken használatos nyelveken, így jelentős hányadban magyarul kerültek kiadásra. Mindez jelzi, hogy a hivatalos ügyek helyi intézésében a magyar nyelv használatáról a XVIII. században sem lehetett lemondani.²²

A XV. század végétől magyar nyelven készült, nem irodalmi jellegű följegyzések elemzésével, az írástudó réteg tagjaival, ismeretivel, szókészletével és az általuk használt hangjelölési rendszerrel a magyar irodalomtörténet, a nyelvtörténet és a művelődéstörténet egyaránt foglalkozott. Az elemzések alapján úgy tűnik, hogy főként a kezdetek váltottak ki érdeklődést. Bizonyítottnak látszik, hogy a XV. század végének, XVI. század elejének magyar nyelvű írásbelisége szorosan kapcsolódott a szóbeliséghez és a korszak egészére döntően hatott a latin, kezdetben a

22 Tarnai, 1984. 267–269. p. — Papp László: Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században. Bp., 1964. /Nyelvtudományi értekezések 44. sz./ (A továbbiakban: Papp, 1964.) — Istványi, 1934. 3., 16., 21., 43–97. p. — A XVIII. századra vonatkozó idézet: Istványi, 1934. 3. p. Papp László véleménye a XVII–XVIII. századi magyar nyelvű írásbeliségről: Papp, 1964. 4. p.

kancelláriai és a hiteleshelyi írásgyakorlat. Mindezek a hatások nemcsak a magyar nyelvű följegyzések szerkezetében, esetenkénti szóhasználatában mutatkoznak meg, hanem a dokumentumok egész hangjelölési rendszerében is. Az írásbeliséget befolyásoló tényezők nemcsak a művelődés- és nyelvtörténet szempontjából fontosak, de — megítélésem szerint — figyelembe kell venni ezeket a forráskiadási módszerek megválasztásánál is.

Az első magyar nyelven írott levelek, följegyzések nemcsak a szóbeliségben szokásos formákat mutatják, hanem tartalmukat tekintve is jelentős részben egyszerű üzenetet, már ismert tényekre vonatkozó utalásokat tartalmaznak. A szóbeliségtől az írásbeliséghez vezető folyamatban fontos szerepet játszottak azok a literátusok, akik élőszóban elmondott beszédekkel, fordításaikkal a bírósági tárgyalásokon, a vallási tanítás során prédikációkkal, vagy a temetéseken elmondott alkalmi beszédekkel hatottak az írásban följegyzett szövegekre. Befolyásolta a szóbeliség a szövegek írásba foglalását a törvényhozásban is, mivel a tárgyalásokat szóban folytatták és lejegyzésre végül az elfogadott forma került. Már a XV–XVI. század fordulóján készült dokumentumok mutatják a későbbi esztendők sajátosságát, azaz az írott nyelvben a területenként eltérő eljárássok sokszínűségét. A nyelvjárás befolyásolta írásbeliséggel ellentétben az 1541 utáni politikai megosztottság viszonyai között a török elől menekülő, a vándorló íródéakok a nyelvi egységesülést is közvetítették. Az egymásra hatást gyakorló eljárássok kiegyenlítő hatását erősítették a XVI. század második felének vándor prédikátorai, a szaporodó protestáns, majd katolikus iskolák is. A nyomdákban sokszorosított könyvek, a kiadásra kerülő nyelvtanok, ortográfiai összefoglalások hatókörükben — esetenként eredeti céljuktól függetlenül — egy-egy hangjelölési rendszert tettek szokásossá.²³

A XV–XVI. század fordulójától kibontakozó, nem irodalmi jellegű, magyar nyelvű írásbeliségre nemcsak a szóbeliség, hanem a latin írásbeliség is hatott. Ennek a hatásnak a vizsgálata felveti annak kérdését is, kik voltak, akik az első lejegyzéseket készítették, és ezzel közvetítették a korábbi hagyományokat. A XV. században a királyi udvarhoz, az egyházi központokhoz és testületekhez, a magas állású világiak mellett működő írástudókhoz kapcsolódó írásbeliség nyelve a latin

23 Az 1486–1530 közötti írott szövegek és a szóbeliség kapcsolatáról: *Tarnai*, 1984. 229., 236–237., 269. p. *Korompay* 2–3. p. főként a nyelvi kiegyenlítődségről szól, míg Abaffy Erzsébet egy kisebb területen, a XVI. századi Dél- és Nyugat-Dunántúlon megfigyelhető eljárássokra hívja fel a figyelmet. Az utóbbira: Dunántúli misszilisek a XVI. századból. Közéleti: E. Abaffy Erzsébet. Bp., 1968. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 121. sz./ (A továbbiakban: *Abaffy*, 1968.) — Itt köszönöm meg E. Abaffy Erzsébetnek nyelvészeti kérdéseim megoldásához nyújtott mindenkori segítőkész tanácsait.

volt. A hivatalos eljárások során készített följegyzések, a hitelesnek minősülő oklevelek meghatározott formák között kerültek kiállításra. A XV. század végétől magyar nyelven készített dokumentumok legtöbbje a királyi udvar legelőkelőbb személyeihez kapcsolódott, akiktől több autográf emléket is ismerünk. Magyarul írt följegyzések maradtak fenn a városokban iskolázottaktól, a vidéki nemesektől, majd a vándorló deákoktól, klerikusoktól. A latinul nem tudó nők is a magyar nyelvű írásbeliséget erősítették.

Az első magyar nyelvű levelek szerkezetükben szorosan a latin oklevelekhez kapcsolódnak. A megszólítás, az aláírás, a dátum kezdetben a magyar följegyzésekben is gyakran latinul szerepel. A XVI. század során azonban a magyar nyelvű levelezésben megkezdődik a formulás részek latintól való függetlenedése is. A magyar nyelvű címzések, üdvözlések, záró jókívánások, dátumok mégsem válnak kizárólagossá. Ennek magyarázata a latin oklevelezési gyakorlat erős és hosszú hatásában, az egyházi testületeknek a jogügyletekben játszott szerepében és az azok írásba foglalása nyomán megszilárduló tekintélyükben kereshető. A latin nyelvű oklevelezés nemcsak a magyar nyelvű dokumentumok formulás részeiben, a latin szakkifejezések használatában mutatható ki. Az idegen nyelvnek az írásgyakorlatban megfigyelhető állandó jelenléte hatott természetesen a lejegyzett szövegek — forráskiadásban számtalan kérdést felvető — hangjelölésére is.²⁴

A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű, nem irodalmi jellegű források közreadására nemcsak történészek, levéltárosok vállalkoztak. A forráskiadványok egy jelentős csoportját a magyar nyelvtörténet, illetve esetenként az irodalomtudomány képviselői állították össze. Ezek áttekintése — lévén a jelenlegi javaslat fő kérdése a levéltári források közreadásának *hogyanja* — az előzőknél részletesebben is szükséges.

24 A magyarul írókról: *Tarnai*, 1984. 11., 267–269. p., *Istványi*, 1934. 3–24. p. A latin írásbeliség hatásáról *Istványi*, 1934. 11. p., *Papp*, 1964. 4. p. A latin formák követéséről *Tarnai*, 1984. 267. p. (A latin formulás részek tévesztését Tarnai Andor nem a magyarul író személyek tudatlanságának, hanem a sietségnek, a hanyagságnak tulajdonítja.) A XVI. századi magyar nyelvű levelek és okiratok vizsgálata során Papp László mutatta ki, hogy a dátum lejegyzésében ragaszkodtak leginkább a latin nyelvhez. A formulás részek közül a bevezető részekben volt a magyar a legjelentősebb. A magyar nyelv használata különösen a missiliseknél és a perren kívüli jogi iratokban volt meghatározó, mivel ezek álltak legtávolabb a hatósági eljárástól, gyakorlattól és írásbeliségtől. Papp László a XVII–XVIII. századi missilisek és jogi természetű iratok vizsgálatát is szükségesnek tartotta volna elvégezni, valamint az egyes jelenségek földrajzi térben való elhelyezését is. Javaslatai máig nem valósultak meg. L. *Papp*, 1964. 67–78. p.

A gyakorlati céllal készült (levéltári jellegű), magyar nyelvű dokumentumok forráskiadásának típusai

A magyar nyelvű levéltári jellegű források közreadására különböző, részben az idegen nyelvű dokumentumok közlésétől eltérő módszerek mellett dönthetnek a forráskiadványok szerkesztői. Az egyes típusok valamennyi jellemzőjének áttekintése nélkül, néhány példa jól mutatja, hogy milyen lehetőségeket kínálnak a forráskiadási szabályzatok a magyar nyelven írt nem irodalmi jellegű források közlésére.

Az 1541. december 31-ig lejegyzett, legalább egy magyar nyelvű mondatot tartalmazó levéltári jellegű források teljes körének közzétételére két nyelvész — Hegedűs Attila és Papp Lajos — vállalkozott. A kiadás előkészítésébe, az anyaggyűjtésbe és az általuk „átírásnak” nevezett másolatok ellenőrzésébe történész és levéltáros kollégákat is bevontak. A kiadvány történészek számára is fontos voltát, a források által felvetett kérdések jellegét az is mutatja, hogy a munka két lektora is történész — Barta Gábor és Szakály Ferenc — volt. A kötetbe 244 „középkori levél” *betűhív* kiadása került, *fakszimilében közölt másolatokkal* együtt. A címben is szereplő, „levél” a már említett tágan értelmezett fogalomként jelenik meg, a válogatásból ugyanis csak a nem irodalmi jellegű dokumentumok maradtak ki, minden egyéb forrást „levélnek” minősítettek a szerkesztők. A „*betűhív*” *átírás* elve szinte a *paleográfiai hűség* elvét jelenti, hiszen a mellékjel nélküli betűvariánsok kerültek csak egységes átírásra, azaz pl. a *hosszú s* és a *szóvégi s* (*Schluss-s*) szerepelnek a ma is használatos *s*-ként. A mellékjelek megőrzése mellett a paleográfiai hűség elvét mutatja a nagy- és a kisbetűk következetes megkülönböztetése — még szó közbeni helyzetben is szerepelnek a nagybetűk — és az eredeti központozás megtartása. A bőséges jegyzetek — a tárgyi, a filológiai és a paleográfiai észrevételeket nem különítve el egymástól — részletesen tárgyalják az egyes „levelek” tartalmi kérdéseit, utalnak a korábbi kiadásokra, a feldolgozásokra, jelzik a levelek lejegyzőinek javításait, a dokumentumok külső jellemzőit, állapotát. A kötet anyagában való gyors tájékozódást segítik a fejregeszták és a mutatók. A bevezetésben a szerkesztők — sajnálatosan — főként csak technikai jellegű ismeretek (a válogatás szempontjai, a kötet szerkezete) közlésére szorítkoznak. A mintaszerű másolatok, az igényes tartalmi jegyzetek értékének hangsúlyozása mellett Bessenyei József —

„pótlásokat” is közölve — egy kétségtelenül jelentkező gondra, a gyűjtés teljességében mutatkozó hiányokra hívta fel a figyelmet.²⁵

A kiadvány — a tartalmi értékein túl — a tudományos, kritikai jellegű forrásközlés legigényesebb formájának minősül. Úgy vélem, hogy a szerkesztők által választott módszer — faksimile minden darabról és betűhű másolat — ez esetben indokolt, mivel a magyar nyelvű írásbeliség legkorábbi darabjainak alapos, sok szempontú vizsgálatát teszi lehetővé az eredeti példányok kézbe vétele nélkül. A kötet biztosítja a nyelvtörténész számára is a megnyugtató használatot, és segédeszköz lehet a tudományos kutatásban, valamint az oktatásban is. A Középkori leveleink 1541-ig című kötet azt az esetet példázza, amikor az említett módon történő közzététel mellett szól az a körülmény, hogy egy meghatározott szempontból *kiemelkedően fontos korszak* teljes levéltári forrásanyagának áttekintését biztosítják a szerkesztők. Ez az eljárás lehet jogos — véleményem szerint — az 1541 utáni korszakban akkor, ha *kiemelkedően fontos személyiségek*, bizonyítottan *autográf* kézíratait publikáljuk. Az a sokat emlegetett körülmény, hogy a faksimilével kísért forráskiadványok rendkívül drágák, a jövőben, a digitalizálás jóvoltából talán nem jelent majd a korábbiakhoz hasonló gondot. A számítógépes szöveg-előállítás pedig a betűhű kiadás követelte speciális karakterek, betűk, jelek előállításának nehézségét hárítja el. A Bessenyei József által említett és a kutatók által mindig remélt újabb források előkerülése pedig a forráskiadványok elektronikus úton való rögzítése esetén, az állandó bővíthetőség lehetősége jóvoltából, a „naprakész” forráskiadványt is biztosíthatják.²⁶

A forráskiadványok következő csoportjába tartoznak azok, amelyekben a szerkesztők faksimilét nem közölnek ugyan, de úgy mond „kisebb–nagyobb eredményekkel” *betűhű* másolatokat adnak közre.

25 A kiadvány adatait l. RML. — Bessenyei József észrevételei és forrásközlése: *Bessenyei József: Középkori leveleink 1541-ig*. In: *Történelmi Szemle*, 1994, 3–4. sz. 327–334. p. A szerkesztők céljairól l. RML VII., X. p.

26 Fejérpataky László 1550-ben jelölte meg azt a korszakhatárt, ameddig „a magyar szövegre nézve tanácsos azt ... híven az eredeti ortographiája szerint visszaadni; e mód által becses nyelvtörténeti adatokat őrizhetünk meg”. L. *Fejérpataky*, 1885. 69. p. Az 1920-ban megjelent szabályzat — bár a nagy kezdőbetűket csak a mondatok elején ítéli megengedhetőnek — az újabbkori iratok közreadásánál is az RML-ben alkalmazott elvekkel mutat rokonságot: „Magyar szövegeknél általában az eredeti helyesírást kell használni s az eredeti írásmód különösen kimagasló egyéniségek sajátkezü írásainál őrzendő meg.” L. MTT 1920 16. p. Ember Győző a Levéltári terminológiai lexikonban a betűhű forrásközléssel kapcsolatban kiemeli, hogy e megoldás alkalmazása esetén „a forrás minden változtatás nélkül kerül közlésre”. A forrásközlő „a rövidítéseket feloldja ugyan, de a feloldásokat zárójelben adja”. L. *Ember*; 1982. 216. p. Az RML szerkesztői a magyar szövegben a rövidítéseket nem oldották fel.

Az 1920-ban elfogadott forrásközlési szabályzat megjelenésétől napjainkig különféle tematikájú forráspublikációk jelentek meg, amelyek szerkesztői a betűhű közzététel módját választották. A tudományos céllal, kellő igényességgel összeállított kiadványok bevezetőjükben utalnak a betűhű közlési módon belül választott, hol egyszerűbb, hol bonyolultabb megoldásra. A bevezetések közül egyértelműen látszik, melyek azok az alapkérdések, amelyek ismételten felmerülnek a magyar nyelvű szövegek nyomtatott formában való közzététele során.

Azok a történészek, levéltárosok, akik a betűhű közlés mellett döntöttek, számos esetben szükségesnek tartották indokolni, miért esett választásuk erre a megoldásra. Eckhardt Sándor például a kiadvánnyal szemben támasztott *tudományos igények* miatt vélte fontosnak, hogy „a levélírók helyesírásának lehető legpontosabb tiszteletben” tartásával kerüljenek közreadásra a források.²⁷ A legtöbbször említett indok azonban az, hogy célszerű, ha a történeti szempontból kiadásra érdemes szövegeket a *nyelvészek*, főként a *nyelvtörténészek is tudják használni*, elemezni, és ezt csak a betűhű közléssel lehet biztosítani.²⁸

Az eredetihez leginkább közelítő, betűhű formában összeállított forráspublikáció mára klasszikussá vált kötete a Varga Endre szerkesztette *Úriszék*. A XVI–XVII. századi perszövegeket tartalmazó kiadvány megjelentetéséhez a jogtörténészek mellett külön nyelvész is társult, Szabó Dénes személyében. A kötet ötven oldalt meghaladó tematikus bevezetésében a szerkesztő majdnem tíz oldalt szentel a szövegközlés módjának ismertetésére. Varga Endre a munka legnehezebb technikai kérdéseként említi a magyar szövegek közlését. A gondok okát a hiányzó forrásközlési

27 Két vitéz nemesúr. Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről. Közzétette: Eckhardt Sándor. Bp., 1944. 12. p. (A továbbiakban: *Eckhardt*, 1944.)

28 Például A sárospataki szőlőművelés történetének 16–17. századi forrásai a mezővárosi protokollumokban című kiadványában a szerkesztő „a szöveg lehetőség szerinti betűhű visszaadásával a nyelvtörténeti” felhasználhatóságot akarta biztosítani. L. A sárospataki szőlőművelés történetének 16–17. századi forrásai a mezővárosi protokollumokban. Közli: Román János. Sárospatak, 1964. 8. p. (A továbbiakban: *Román*, 1964.) — Házi Jenő, aki a XVI. században jelentős magyar nyelvű írásbeliséggel is rendelkező Sopron szabad királyi város levéltárából közölt leveleket, munkája célját a következőkben határozta meg: „ne csak a történetírók, hanem a nyelvészek érdekeit is szolgáljam”. XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Közli: Házi Jenő. Sopron, 1928. XXII. p. (A továbbiakban: *Házi*, 1928.) — Gyöngyös mezőváros tanácsülési jegyzőkönyvcinek forráskiadványában a betűhív közlést azzal indokolják, hogy a megfigyelt „nyelvi sajátosságok ... elsikkadtak volna akkor, ha a magyar forrásközlések korántsem egységes átírási módjai közül bármelyiket is” követték volna. L. Gyöngyös város becsületcs tanácsa elhatározta... 1659–1848. Válogatás két évszázad városi határozataiból. Szerk.: Kovács Béla. Eger, 1984. 6. p. (A továbbiakban: *Kovács*, 1984.)

szabályzat, az egységes gyakorlat hiánya, és a különböző szakterületek eltérő igényei mellett abban látta, hogy a szövegek átirása, modernizálása „a legteljesebb jó szándék mellett is igen sok esetben elkerülhetetlenül együtt járt volna a szövegek önkényes értelmezésével, torzításával, esetleg meghamisításával, főképpen hang- és alaktani, többször azonban mondattani tekintetben is”. Mivel a forráskiadvány célja az eredeti formában való közzététel, a tudományos munka segítése, a tartalmi és a nyelvi részletek megőrzése volt, a betűhű közlés mellett döntöttek.²⁹

A betűhű közlés — jóllehet nem jelent paleográfiailag is hű képet a forrásról — különösen korábban számtalan technikai jellegű problémát vetett fel. Komoly nehézséget jelenthet ugyanis a mellékjelek, a diakritikus jelek helyének meghatározása, betűhöz kapcsolása, majd nyomtatásban történő közzétételük.

A módszer nehézségét világosan mutatja például az *Úriszék* című kötetben az a táblázat, amely negyven rovatában az egyes ékezetes betűtípusokat teszi áttekinthetővé. A táblázat segítségével jól érzékelhető a mellékjelek alakjának, a betűkhöz viszonyított helyzetének változatossága. A közölt szövegekben a mellékjeles betűk egyszerűsített típusai szerepelnek és jegyzetek alapján a táblázatban kereshető vissza a lejegyzett mellékjel típusa. A változatosságnak ez a mértéke már szinte riasztóan hathat, de a kötet bevezetése figyelmeztet, hogy „a különféle ékezetformák használatában bizonyos rendszeresség mutatkozik” és a sokféleséget „nem szabad ... a jegyzőkönyvíró hanyagságának, pontatlanságának, sietségének” tulajdonítani.³⁰ A szövegek olvasásának megkönnyítésére helyesírási táblázat is került a kötet élére.

A forráskiadványok többsége nem vállalkozik a mellékjeles betűk oly mértékben árnyalt visszaadására, mint ahogyan erre az *Úriszék* példát szolgáltat. Az egyes kötetek bevezetésében a szerkesztők megjegyzik, melyek voltak azok a betűk, amelyek a nyomtatásban egyszerűsített formában szerepelnek, illetve hol tudták megoldani a mellékjelek nyomtatásban való jelölését. Szinte valamennyi kiadvány szól az *y* mellékjeles alakjainak megőrzéséről, illetve a mellékjelek elhagyásáról.

29 *Úriszék*. XVI–XVII. századi perszövegek. Szerk.: Varga Endre. Bp., 1958. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 5.) 52. p. (A továbbiakban: *Úriszék*.)

30 *Úriszék* 53. p.

A *w* ékezetes alakjai, valamint ezzel kapcsolatban az *u*, *ú*, *ü*, *ű*, *v* variánsai is gyakran szerepelnek az egyszerűsített átírásra utaló megjegyzésekben.³¹

A nagybetűk következtelen használata, esetenként a szavak belsejében is feltűnő alakjaik ugyancsak a betűhű közlést nehezítik. Vannak kiadványok, amelyek az eredetiben szereplő — jóllehet funkció nélküli — formát őrzik meg, míg akadnak olyanok is, ahol a mai használatnak megfelelő átírásban jelennek meg. A nagybetűk használatához kapcsolódik az interpunkció kérdése is. A XVI–XVII. században a mondanivaló és a mondatok tagolása teljesen esetleges, így a forrásközlés során dönteni kell, mennyiben ragaszkodik a szerkesztő az egykorú írásképhez, illetve mennyiben tagolja írásjelekkel a jelenlegi helyesírásnak megfelelően a közreadott szöveget.³²

A rövidítések feloldása is különböző megoldásokat mutat az egyes kiadványokban. Van olyan forrásközlés, amelyben külön jelzés nélkül szerepel a feloldott rövidítés, van, ahol például dőlt betűkkel, vagy zárójellel jelzik az utólagos kiegészítést.³³

31 Így például nyomdatechnikai okokra hivatkozva elhagyja az *y* fölötti jeleket Eckhardt Sándor, bár a levélírókra jellemzőnek tartja ezek használatát. L. *Eckhardt*, 1944. 12. p. — Ugyancsak az *y* fölötti pontok elhagyását jelzi Makkai László az I. Rákóczi György gazdaságtörténeti forrásainak kiadásában. L. I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). Sajtó alá rend. és bev.: Makkai László. Bp., 1954. 5. p. — Megtartotta az *i*, *j*, *y* alakváltozatait és a mellékjeleket az egykori, írógéppel írt szöveg sokszorosítási nehézségei ellenére is Román János a sárospataki kiadványban, érvényesítve ezzel a filológiai szempontokat. L. *Román*, 1964. 8. p. — A gyöngyösi forráskiadványban az *y* két ponttal jelölt változatát dőlten szedve különítették el a betű egyéb alakjaitól. L. *Kovács*, 1984. 6. p. — Egyszerűsített formában, átírva közli a *w* ékezetes alakjait pl. *Eckhardt*, 1944., megtartja az ékezetes alakjait *Román*, 1964.

32 Házi Jenő a nagybetűket és az írásjeleket is a kőziratok formájának megfelelően közölte. L. *Házi*, 1928.

Az eredeti interpunkciót tartotta meg *Román*, 1964. és Dominkovits Péter a XVI. századi Sopron vármegyei iratok közlésénél. Az utóbbit I. XVI. századi magyar nyelvű iratok Sopron vármegye levéltárából. Szerk.: Dominkovits Péter. Sopron, 1996. (A továbbiakban: *Dominkovits*, 1996.)

Dominkovits Péter betűhű közlésének bevezetésében jelzi a kis- és nagybetűk használatának kérdését. A bizonytalanságot a sceptor gyakorlatának elemzésével oldotta fel, és a közreadásra annak következetesnek tűnő megoldásait választotta. Külön szól a szókezdő *I* és a *J* bizonytalan használatáról. Az átírásban a jelentés alapján döntött a megfelelő betű mellett. L. *Dominkovits*, 1996. 18. p.

Varga Endre az Úriszék szövegeiben a középpontozást közelítette, a kis- és a nagybetűk használatát kapcsolta a mai gyakorlathoz. L. Úriszék. Maksay Ferenc, bár az Urbáriumok közreadásánál a „teljes betűhűség elvét” követi, a kis- és nagybetűk használatánál eltér ettől az alapelvtől. L. Urbáriumok. XVI–XVII. század. Szerk., bev.: Maksay Ferenc. Bp., 1959. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 7.)

A történészek és a levéltárosok mellett a nyelvészek is publikálnak betűhű kiadásban forrásokat. A Magyar Nyelv című folyóirat forrásközléseiben nem elégszenek meg a betűhű közléssel, hanem a paleográfiai hűséget is mint követendő közlésmódot alkalmazzák. Abaffy Erzsébet forráspublikációjában a XVI. századi dunántúli missilisek közzétételével a nyelvjárástörténészek munkáját akarta segíteni és nyelvészként döntött a betűhű kiadás követelményei mellett. A paleográfiai hűségre törekvést a *hosszú s* nyomtatásban történő megtartása mutatja. Ő is jelzi a szókezdő *I* és *J* problematikus voltát. A rövidítéseket eredeti alakjukban őrzi meg, mivel feloldásuk a levélíró nyelvjárásának következményeként különböző lehetnek és egyértelműen nem rekonstruálható.³⁴

A történészek, levéltárosok által betűhű közlési módszerrel megjelentetett forráskiadványok alapján általános tanulságok is levonhatóak. A történészek közül a betűhű formát választók sem tartják szükségesnek a szövegek paleográfiai jellemzőinek nyomtatásban történő visszaadását. Így azokat a betűváltozatokat, amelyek nem jelölnek önálló hangot, rendszerint külön jellel nem tüntetik fel. A különböző hangokat jelölő mellékjeles betűkkel már más a helyzet. Az Úriszékben közölt részletes bevezetés arra figyelmeztethet minden betűhű forrásközlésre vállalkozót, hogy ha a mellékjelek típusainak elkülönítésében az itt látható mértéket nem is biztos, hogy minden kiadványban el kell érni, azt a munkát azonban, amelyhez itt módszertani segítséget találhatunk, nem lehet megtakarítani. A szerkesztőknek — véleményem szerint — legalább az egyes források legfontosabb típusaiban elemezniük kell az egykori írásmódot, hangjelölést, és amennyiben szükséges, tapasztalataikat nyelvész kollégákkal is egyeztetve kell kialakítani a követendő közlési módot. Az eljárásról, a mellékjelek nyomtatásban történő közreadásáról részletesen szólni kell a bevezetésben, a hangjelölési rendszer rekonstrukcióját pedig táblázatba foglaltnak, az olvasás megkönnyítésére közölni kell.

Varga Endre az Úriszék bevezetésében utal arra, hogy jogi szövegek esetében azok pontos, nyomtatásban történő visszaadása tartalmi kérdésekben is döntő lehet. A nyelvészekkel való együttműködés mellett éppen erre a példára gondolva, igen fontosnak tartom az egyéb, a közlésre kerülő szövegek tartalma alapján szükségesnek mutatkozó szakterületek képviselőivel való konzultációkat is.

33 A rövidítések külön jelölés nélküli feloldását választották a gyöngyösi forráskiadványban. L. Kovács, 1984. 6. p. — Eckhardt, 1944. 12. p. csak a nazálisok rövidítéscinek feloldására utal. — Román, 1964. a feloldott szövegrészek jelölését a sokszorosítás nehézségei miatt mellőzte. — Az Úriszék című kötetben a közismert rövidítéseket nem, a különlegeseket szögletes zárójelben oldották fel. — Dominkovits Péter []-ben oldotta fel a rövidítéseket. L. Dominkovits, 1996. 18. p.

34 Abaffy, 1968. 3–4. p.

A felsorolt példák, az érintett problémák talán igazolják annak a kérdésnek jogosságát, hogy milyen korszak, milyen forráscsoportja esetén szükséges vállalni a rendkívül munka- és időigényes betűhű közlést. Véleményem szerint a XVI. század anyagánál és a XVII. század kimagasló egyéniségeihez kapcsolódó magyar nyelvű, bizonyítottan eredeti források kiadásánál van létjogosultsága a betűhű forrásközlési módszernek.

Magyar paleográfiai feldolgozás hiányában a korszak behatárolását illetően csak utalásokra tudunk hagyatkozni. Miként már említettem, Istványi Géza kutatásai alapján úgy ítélte, hogy a XVII. századra kialakult formák a XVIII. században is továbbélnek. Bessenyei József a XVI. század második fele után nem érzékel olyan változást, mely élesen elválasztaná a korszak írásbeliségét a XVII–XVIII. századtól.³⁵ Véleményem szerint a XVI. század közepe utáni változások — a már érintett nyelvi egységesülés, a nyomtatott ortográfiái összefoglalások megjelenése — inkább Istványi véleményét látszanak alátámasztani. A forráskiadás szempontjából is meghatározó módosulást elsősorban nem is a formák változásában, mint inkább az írott dokumentumok mennyiségi növekedésében érzem. A hivatali írásbeliség rendszeressé válásától kezdve ugyanis olyan mennyiségű iratanyag keletkezik, amelynek betűhű közlése csak a rendkívül fárasztó, de korántsem az érdemének nevezhető munkát sokszorozná meg.

A betűhű közreadás mellett a forráskiadás lehetséges módja a *korhű átírás* is. A levéltári terminológiai lexikon szerint a „korhű forrásközlő a múltbeli beszédnek megfelelően, de a jelenbeli helyesírás szabályai szerint írja a hangzók betűjeleit, a kis- és a nagybetűket, az írásjeleket, választja el a szavak részeit”. A meghatározás megállapításának egy része — a kis- és nagybetűk, az írásjelek használata — az elkerülhetetlen kompromisszumok következtében a betűhű forrásközlés gyakorlatában is érvényre jut.³⁶

A korhű átírás leglényegesebb ismertetőjegye a „múltbeli beszéd” és a „jelenbeli helyesírás” együttes alkalmazása. A módszer, miként már szó volt róla, Fejérpataky László 1885. évi javaslatáig nyúlik vissza, aki ezt az 1550 utáni korszak dokumentumainak közreadására javasolta. Lényegében ugyanezt az elvet hirdette meg a Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat forrásközlési szabályzata is az

35 L. erről Istványi munkáját, aki ezzel indokolja, hogy a XVIII. századra nem terjeszti ki részletesebben vizsgálódását. L. *Bessenyei*, 1998. 14–16. p.

36 Az átíráshoz kapcsolódva Ember Győző általánosságban megjegyzi, hogy az átíró forrásközlés során „a forrás nem minden változtatás nélkül, hanem a forrásközlő változtatásaival kerül közlésre”. Két lehetséges változatát, a korhű és a modern átírást különbözteti meg. A korhű átírás esetén is a tulajdonneveket vagy betűhíven a szövegben, vagy a szövegkritikai jegyzetben feltétlenül megőrzendőnek tartja. L. *Ember*, 1988. 216. p. Az idézett rész uo.

1606–1790 között készült magyar nyelvű följegyzésekre, arról írva, hogy „a magánhangzók és mássalhangzók esetében az ejtésbeli hűség visszaadására kell törekedni, a mai helyesírási szabályok alkalmazásával”.

A korhű átírás első látásra úgy tűnik, valóban sok teherrel mentesíti a forrásköz-
lőt, mert hiszen például „a mai helyesírás” bevezetésével kétségtelenül felesleges-
sé teszi a betűhű átírás esetén szükséges mellékjelek valamilyen visszaadását. A
megoldás helyességét — véleményem szerint — azonban alapvetően megkérdője-
lezi az, hogy a „múltbeli beszéd” az egykori „hangzás”, vagy „ejtés” ismeretlen és
gyakran a rekonstruálása, rekonstruálhatósága is kétséges. Az előírás nehézségére
a forráskiadási szabályzat is utal, külön feladatul jelölve ki a szerkesztőnek, hogy a
szöveg „ejtési ... jellegét iratonként kell megállapítania”.

Az ejtési jelleg megállapítása azonban kérdéses eredményre vezethet, mivel
helyesírástörténetünk eddigi eredményei arra hívják fel a figyelmet, hogy a magyar
helyesírásban a nyelvjárásoktól is erősen befolyásolt fonetikus jelleg volt a megha-
tározó. A XVI. század közepének első magyar nyelvű ortográfiájában Dévai Bíró
Mátyás például úgy alakított ki mellékjeles betűket, hogy azokat mindenki a saját
nyelvjárásának megfelelően olvashatta. Ennek értelmében a *ku^e* hangozhatott
kő-nek *kű*-nek, és *kü*-nek is. Az átírásban követendőnek tartott fonetikus elvet be-
folyásolhatja az is, hogy a följegyzésekben a XVII. századtól a szóelemző elv is fo-
kozatosan teret nyert, bár ezt gyakran a kiejtés elvével együtt alkalmazták.³⁷

Az 1974. évi forráskiadási szabályzat végül arra is utal, hogy „vitatható ejtés
esetén az eredeti helyesírást meghagyjuk (pl. ifiu, illetve ifju)”, ami azért nem je-
lent igazán segítséget, mert hiszen kis túlzással minden ejtés vitatható, és ugyanab-
ban a forrásban szinte minden megoldásnak az ellenkezője is megtalálható.³⁸

Amennyiben arra gondolunk, hogy a *korhű átírás* elvének első felvetése óta
több mint száz esztendő telt el, akkor az is egyértelmű, hogy ez alatt az idő alatt „a
mai helyesírás” az akadémiai helyesírási reformok jóvoltából már több alkalom-
mal is változott. Így a XIX. század végén, a századfordulón megjelent forráskiad-
ványokban szereplő *c-z*, *c-s* betűkapcsolat, a mássalhangzók kettőzése, a magán-
hangzók hosszúsága (*szöllő*, *szőlő*) sok esetben bizonytalanságot okoz.

A *korhű átírás* elvének gyakorlati követése — véleményem szerint — felesle-
gesen terheli a forrás kiadóját, a publikáció használóját pedig nem egy esetben két-
ségek között hagyja. A közelmúlt forráskiadványai közül az 1974. évi forrásköz-

37 Az idézeteket l. MOE 1974 445. p. — A helyesírástörténet megállapításairól l. *Korompay*,
11–12., 17–18. p. — A Dévai-féle ortográfiáról l. [Dévai Bíró Mátyás:] *Orthographia*
Vngarica. ... Krakko, 1549.

38 Az idézett részt l. MOE 1974. 446. p.

lési szabályzatot alkalmazza Tóth Péter A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Sopron vármegyében címmel megjelentetett forráskiadvány magyar szövegeire. A szerkesztői bevezetésből kiderül, hogy a „helyesírási jellegzetességek ... jelölése a mai helyesírási elvek szerint történt”, ügyelve „a nyelvi jelleg (ö-zés, í-zés, palatalizáció–depalatalizáció) megőrzésére”. Az egyik, találmányra választott szövegben egymás után olvasható a *pínz* és a *pénz*; a *kilenczed* és az *icce*; a *kilenczedvétel* és a *kilenczed-vétel*; a *fizet* és a *fűzet* alak. Meg kell jegyezni, hogy a felsorolt alakok mindegyike lehet helyes, bár a *cz*-vel való *c* hangjelölés a mai helyesírásnak nem felel meg. A különböző variánsok mind előfordulhatnak a szövegben, bár az írásmód, a nyelvtörténet kutatója a jelzett megoldás látán bizonyára megnézné az eredetét. Amennyiben azonban a szöveg tartalmára, a babótiak szolgáltatásaira kíváncsi valaki, annak mindegy, hogy készpénzt vagy készpínt fizettek-e a jobbágyok, ennek összege érdekesebb számára.³⁹

Joggal merül fel a fentiek után a kérdés, milyen megoldás, milyen forrásközlési mód kínálkozhat a XVII–XVIII. század tömeges levéltári forrásainak publikálására. Amennyiben a források tartalmára vagyunk kíváncsiak és a dokumentumokat a történelem számára, mint információhordozókat tekintjük, elegendőnek és egyértelműnek tűnik a források *modern átírás*ban való közzététele. E módszer alkalmazása esetén „a forrásközlő a forrást a jelenbeli beszédnek és helyesírásnak megfelelően közli”. Az eljárás a forráspublikáció szerkesztőjét, a források „átíróját” megszabadítja az ejtés és az írásmód különbségének áthidalásából, az egykori nyelvjárást beszélő szavainak a mai helyesírással való visszaadásából fakadó, gyakran görcsös igyekezettől. A figyelem így a tartalmi kérdések megoldására, az érdemi bevezetők, a felhasználást segítő tartalmi jegyzetek megírására, a kötet használatát segítő mutatók összeállítására, a térképek megtervezésére irányulhat.⁴⁰

A forráskiadványok készítői magyar nyelvű dokumentumok esetén — úgy tűnik — nem igen választják a közreadás módszereként a *modern átírás*ban való közzétételt. Az okokra csak következtetni lehet, a szerkesztők inkább az ettől eltérő megoldásokat részesítve előnyben, magyarázzák döntésüket. Pest–Pilis–Solt megye XVI–XVII. századi dica- és dézsmajegyzékeit Szakály Ferenc adta közre „a mai magyar helyesírás szabályainak megfelelően”, bizonyos kompromisszummal. A magyar szövegek közül ugyanis azokat, ahol a kiejtésben valamilyen saját

39 Az idézetet l. Tóth, 1998. 10. p. A különböző módon írt szavakat l. Tóth, 1998. 31., 32. p.

40 A modern átírásról l. Ember, 1982. 216. p.

tosságot lehetett felfedezni, az eredeti helyesírásnak megfelelő másolatban közölte. A hely- és családnevek mindig betűhív átírásban szerepelnek a kiadványban.⁴¹

Szerencsés és üdvözlendő megoldásnak tartom azt az országos vállalkozást, amelynek keretében a vármegyei közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyvek anyaga *regeszták* formájában jelenik meg. A szükséges és elegendő információt közlő kivonatok sora, a gyors, célzott keresést biztosító mutatók rendszere bizonyos kérdések megválaszolásához már önmagukban is elegendőek, de egyúttal lehetővé teszik a gyorsan célhoz jutó, elmélyültebb, részleteket feltáró egyéni kutatást is.

A forráskiadványok többsége a magyar nyelvű dokumentumok közlése esetén — az eddig áttekintett módszerekhez viszonyítottnak — igencsak „változatos” képet mutat. Ennek okára a közreadók több esetben utalnak is. Érthető indoknak vélem, amikor az „érvényes” forráskiadási szabályzat hiányáról, az ebből fakadó nehézségekről szólnak és a közlésre kerülő források alapján, kellően indokolt „egyedi” megoldást alakítanak ki és ezt részletesen ismertetik is.

Nem gondolom azonban elfogadhatónak, amikor különböző, korábbi kiadványokból válogatott források kerülnek egymás mellé, anélkül, hogy az eredetikkel a másolatokat összevetették volna és egységes forráskiadási elvek érvényesítését követnék. (Természetesen kivételt jelent, ha közben az eredeti megsemmisült.) Ugyancsak nem minősíthető tudományos eljárásnak, amikor a „mai helyesírás” mellett a „régiegyes nyelvvel írók szóhasználatát, nyelvjárását” jellemző sajátosságokat őrzik meg, hogy ezzel adják vissza a szövegek archaikus hangulatát.⁴²

Nem vélem indokoltnak azt sem, amikor latin, német szövegek mellett a magyar forrásokat „a jobb olvashatóság érdekében” hivatkozással „némileg egyszerűsített formában”, de az eredetihez képest teljesen következtelenül közlik.

41 Pest–Pilis–Solt megye XVI–XVII. századi dica- és dézsmajegyzékei. Közreadja: Szakály Ferenc. Bp., 1995. /Előmunkálatok Pest megye monográfiájához. 1./ Az idézetet l. 13. p.

42 Mindkét említett megoldásra példa a „Szerelms Orsikám...” A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése. Vál., a szöveget gondozta, jegyz.: Vida Tivadar. Bp., 1988. /Magyar Levelestár./ (A továbbiakban: Magyar Levelestár.) A kötetben a Magyar Országos Levéltár Archivum familiae Nádasdi anyagából válogatott levelekkel vegyesen szerepelnek például az 1882-ben Károlyi Árpád és Szalay József által közreadott Nádasdy Tamás nádor családi levelezése című kötetből vett anyag és Mályusz Elemérnek a Levéltári Közleményekben 1923–1929 között, más elvek szerint közreadott levelei. Az idézett részt l. Magyar Levelestár 308–309. p.

Javaslatok a magyar nyelvű, levéltári jellegű források közreadásáról

Úgy gondolom, hogy az eddigi áttekintés után néhány általános, összefoglaló megjegyzés hozzájárulhat még a magyar nyelvű forrásokat teljes szöveggel publikáló forráskiadványok közreadása *hogyan?* kérdésének megválaszolásához.

Mindenek előtt szeretném leszögezni azt, hogy a magyar nyelvű forrásokat a történeti forrásanyag szerves részének vélem. Így a történeti forráskiadásra általában vonatkozó „szabályokat” a magyar nyelvű dokumentumokra is érvényesnek gondolom. Éppen ezért feleslegesnek tartom megismételni azokat a javaslatokat, amelyek az egyes példányok, az eredeti, illetve az eredetihez legközelebb álló példány felkutatására, egy-egy forráskiadvány anyagának és az apparátusa adatainak általános elrendezésére, a külső feljegyzések figyelembe vételére, a lapalji, darabonként újra kezdett szövegkritikai jegyzetek latin betűkkel, a magyarázó jegyzetek arab számokkal való jelölésére, a forrásközlés mutatózására vonatkozóan már összefoglalásra kerültek.⁴³

Van azonban néhány olyan kérdés, amely a magyar nyelven lejegyzett források közreadásakor külön is megfontolandó. A magyar nyelvű levéltári források közlése esetén a legtöbbit vitatott kérdés a betűhű közlés, illetve az átírásban történő közlés mikéntje.

A *betűhű közlés* mindig felveti, hogy a nyomtatásban megjelenő szöveg mennyire kövesse a kéziratos darabok paleográfiai és hangjelölési sajátosságait. Az *átíró közlés*ről szólva a forrásközlő változtatásának mértékét és mikéntjét vitatják, illetve igyekeznek különböző szabályzatokkal az átírás módját meghatározni. Az eltérő elméleti megfontolások és különösen a gyakorlati megvalósításban mutatkozó eltérések részben a kiadásra kerülő források jellegéből, illetve részben abból az elvárásból fakadnak, amelyet a történészekkel szemben évtizedek óta első-sorban a nyelvtörténészek fogalmaznak meg.

Véleményem szerint akár betűhű, akár átíró közlés mellett dönt a levéltári jellegű források közreadója, számolnia kell azzal, hogy a kéziratos forrás valamennyi paleográfiai és hangjelölési sajátosságát a magyar nyelvű írásbeliség jellege miatt nyomtatásban visszaadni nem lehet, de nem is feltétlenül cél. A teljes paleográfiai és betűhűség reprodukálására a faksimilében való közlés az egyetlen megoldás.

Azt a döntést, hogy a nyomtatott forrásközlésnek mely módját választja a kiadvány szerkesztője, gondos mérlegelésnek kell megelőznie. Ennek során vizsgálni

43 L. erről Tringli István jelen számban közölt cikkét a középkori oklevelek kiadásának problémáiról.

kell a dokumentumok keletkezési idejét, a lejegyző személyének fontosságát és a forrás eredeti, autográf jellegét. A rokon szakterületek — különösen a nyelvészek, de például az irodalomtörténészek, jogtörténészek, néprajzosok — kutatóival való konzultációt is szükségesnek érzem, mert észrevételeikkel, önálló kutatási szempontjaikkal a történészek, a levéltárosok figyelmét felhívhatják olyan jelenségekre, új szempontokra, amelyek csak az együttműködésnek köszönhetően merülnek fel. A közlésre szánt források kiválogatását csak komoly előmunkálatokkal, a válogatás elveinek kidolgozásával, néhány dokumentum előzetes, alapos paleográfiai, nyelvjárási elemzésével lehet elvégezni. Az elemzésről, a források paleográfiai sajátosságairól, hangjelölési rendszeréről a kiadvány bevezetőjében részletes ismertetésben kell számot adni.

A *betűhű közlést* elsősorban a forrásokat nyelvtörténeti, helyesírástörténeti szempontból elemezni kívánó nyelvészek szorgalmazzák. A forráskiadvány betűhű jellege mellett érvelve hivatkoznak például a magyar nyelvű írásbeliség dokumentumainak viszonylag kései megjelenésére, ezeknek a latin melletti csekélyebb számára, a korai korszak magyarul író személyei egy részének kimagasló politikai, társadalmi szerepére. A hangzás utáni szöveglejegyzés következtében a betűhű formában közölt források egyben a magyar nyelvjárásokat is őrzik és tükrözhetnek olyan — kétségtelenül még kellően fel nem tárt — művelődéstörténeti jelenségeket, mint például a XVI–XVII. század nyomdászai által képviselt hangjelölési rendszerek és a kéziratos feljegyzések kapcsolata. Az átírások ellenzői arra a kétségtelen tényre is utalnak, hogy az átírás egyben mindig értelmezést is jelent. Így a betűhű forráskiadás, míg a közlés során felmerülő hangjelölés sokszínűségének visszaadására fordítja a fő figyelmet — különösen szegényes tárgyi jegyzetek esetén — a publikáció használóira hárítja a szövegértelmezés feladatát. Éppen ezért figyelmeztet Stoll Béla arra, hogy „a betűhű kritikai kiadásban egy kis szélhámoság is van: a textológus látszólag nehéz tudományos feladatot old meg, valójában azonban a könnyebb végét fogja meg a dolognak”, lemondva „az átírással történő értelmezés gyakran nehéz” feladatáról.⁴⁴

A *betűhű közlés* valóban nehéz, nagy figyelmet kívánó munka, amelynek hátterében a magyar szövegek egykori hangjelölésének sajátos jellege áll. A feljegyzésekben mutatkozó sokszínűség, az egy dokumentumon belül is következtelen jelölési mód — megítélésem szerint — talán abból a körülményből is fakadhat, hogy a magyar nyelv hangtani alakjait a latin nyelv betűkészletével igyekeztek, igyekszünk visszaadni. Kniezsa István hívta fel a figyelmet arra, hogy a magyar hangok jelölésére mindössze 11 olyan jel (*b, d, f, g, h, l, m, n, p, r, t*) van, amelyek a

44 Stoll Béla véleményét l. *Stoll*, 1996. 155. p.

latinban is azonosan szerepelnek. Megjegyzendőnek tartom, hogy valamennyi mássalhangzó és a köztük szereplő *h* egyben a *henye h* alakjában járulékos írásjelként is szerepelhet a *g*, *p*, *t* betűk után. Három jel (*a*, *e*, *o*) hangértéke nem tisztázott. A magyar szövegek lejegyzésére ezeken kívül még 22, a latinban hiányzó, vagy a magyartól eltérő jelet kellett alkalmazni. Írásváltozatként ítéltető meg az *i* és a *j*, valamint az *u*, *v*, *w*.⁴⁵ A magyarban problematikus hangokat csak jelek kombinációjával (pl.: *cs*, *gy*, *ny* stb.), vagy mellékjelek, diakritikus jelek (pl.: *á*, *é*, *ő*, *ö*, stb.) segítségével lehet írásban visszaadni.

A *betűhű közlés* módszere — miként erre már utaltam — elfogadható az 1541. december 31-ig keletkezett levéltári jellegű források esetében és 1541 után, a XVI–XVII. században akkor, ha kiemelkedően fontos személyiségek, bizonyítottan autográf kézíratait publikáljuk. A betűhű másoltnak nem kell paleográfaiilag is hű képet mutatnia, azaz a betűvariánsok megkülönböztetése mellőzendő. Véleményem szerint — talán kisebb módosítással — a Középkori leveleink 1541-ig című kötetben alkalmazott szövegközlési elveket érdemes választani a betűhű publikálás esetén⁴⁶.

A betűhű közlés helyett választható az *átíró közlés*, amelynek két típusa — a *korhű* és a *modern* — kínálkozik lehetőségként. A már korábbiakban jelzett okok miatt a forrásközlés módszereként a *modern átírást* gondolom javasolhatónak.

45 L. részletesebben *Kniezsa*, 1959. és *Korompay*.

46 A közreadás cíveiről „szövegátírat” címszó alatt I. RML XIII–XV. p. — A publikálás legfontosabb szempontjai ([]-ben a saját javaslatok): teljes szövegű közlés; eredeti bekezdések megtartása [hosszabb szövegek tagolása segítheti a könnyebb értelmezést]; a latin szöveg rövidítéscinek föloldása a szövegben, kurzívval; a magyar rövidítések feloldása elmarad, a rövidítés jele egységesen a rövidítés helyén jelzett vonás [a rövidítés feloldása a jegyzetekben]; a szavak egybe- és különírása az eredetit követi [értelmezavaró esetekben a jegyzetben helyes formában átírni]; a mellékjelek megtartása, az eleszűzött ékezeteknek a megfelelő betű fölé helyezésével; az ékezetek száma egyezik az eredetiben levővel; a ligatúrák elemekre bontottan szerepelnek; a kis- és nagybetűk következetes megkülönböztetése [a szóközbeni nagybetűk megtartásánál, ha értelmezavaró, a jegyzetben feloldani]; az *I* és a *J* átírása mindig *J*-vel [a kiejtés szerint *I*-vel, vagy *J*-vel]; a számok közlése eredeti formában [feloldásuk a jegyzetekben]; a központoság megőrzése. Az egyéb átírási észrevételek a szövegekhez írt bevezetésben, vagy a jegyzetekben. Szerencsésnek érzem, ha a betűhű közlést nem terhelik zárójelcs feloldások, hanem a megjegyzések, értelmezési javaslatok stb. a jegyzetekbe kerülnek. A kötetben alkalmazott, fenti megoldás továbbvitelét néhány eset kérdéses volta ellenére is azért gondolom célszerűnek, mert így az 1541 végéig magyarul írt, a későbbiekben még várhatóan felkutatható forrásaink mindegyike egységes elv szerint kerülhetne közreadásra. Az 1541 utáni anyag betűhű közlése esetén is — az egységes elvek érdekében — lehetőség szerint javasolható az említett kiadási módszer alkalmazása. Amennyiben célszerűnek látszik a közlendő forrás alapján ettől eltérni, a kiadvány bevezetésében a publikálás alapelveit feltétlenül közölni kell.

Meggyőződésem, hogy a korhű átírás számtalan buktatót rejtő fáradsága sem azért látszik tudományos munkának, mert eredményeként „archaizáló, korhű” szöveget kapunk. Nem hiszem, hogy például a latin auktorok fordítása ne lenne komoly filológiai teljesítmény csak azért, mert stílusában nem antikizáló, régies. A magyar szövegek *modern átírás*ban történő közreadása sem mentesíti a szerkesztőt, a forrásközlőt a filológiai munka elvégzésétől, a szöveg megfelelő értelmezésétől, szövegkritikai és tartalmi jegyzetek készítésétől, a kötet élére kerülő bevezető tanulmányban a paleográfiai, a hangjelölési, a filológiai ismertetéstől és a tulajdonneveket betűhű alakban feltüntető személy- és helynévmutatók összeállításának fáradságos munkájától.

FÜGGELÉK

Két XVI. századi levél közlésének példája azt kívánja bemutatni, hogy a forrásközlés gyakorlatának lehetséges módozatai közül a betűhív és a mai helyesírással történő publikáció milyen azonosságokat és különbségeket mutat. A két levél remélhetőleg kiinduló pont lehet nemcsak a különböző módok közötti választáshoz, hanem a magyar nyelvű forrásközlés ajánlásainak továbbgondolásához is.

1.

Sümeg, 1561. május 26.

Ormányi Józsa sümegi várkapitány levele [Csányi Ákoshoz]¹

Zolgalatomath Ayanlomh ^a · k ^b mjnth Jo Bjzoth ² wrammak,	Szolgalatomat ajánlom k[egyelmednek], mint jó bízott ² uramnak.
az rabok lewelejth Ma kjwltem el fejerwarra ³	A rabok leveleit ma küldtem el Fe- hérvárra ³ , (fejerwarra)
Bjzoth Embertwl, ⁴ kj hjtews ⁵ Ember, parazth	bízott embertől ⁴ , ki hites ⁵ ember, pa- raszth
Ember. de Egjebkorjs wteth gjakorta Jartatom	ember, de egyébkor is ötét gyakorta jártatom
Be. ⁶ merth Jol Twd Terekwl. Sokajgh wolth	be ⁶ , mert jól tud törökül. Sokáig volt
rab Terek orzagban Tanosagoth ⁷ attam Nekj	rab Törökországban. Tanúságot ⁷ ad- tam neki,
hogj az lewelek Ewrjewel ⁸ az Taborbanjs Be	hogj a levelek őrével ⁸ a táborba is be-
Menjen · ha Jo mogja ⁹ lezen, ha az Bek oth	menjen, ha jó módja ⁹ leszen, ha a bég ott
de ^c lezen	leszen.

1 Magyar Országos Levéltár. Magyar Kincstári Levéltárak. Magyar Kamara Archivuma. E185 Archivum familiae Nádasdi. Missiles.

a A szóvégi *h* betoldás.

b Kegyelmednek – itt: Csányi Ákosnak, Nádasdy Tamás provisorának, bizalmas hívének.

2 Pontosán nem meghatározható jelentésű udvarias forma; kb. *bizodalmas, akiben bízik*.

3 *Fehérvár – Székesfehérvár*. Vár és szabad királyi város Fejér vármegyében. 1543-ban a török felprédálta, szeptember 3-án Szulejmán elfoglalta.

4 *Bízott embertől – megbízható ember által*.

5 *Hites – hűségese*.

6 *Jár – gyakran utazik, gyakran [megy]*.

7 *Tanú – tanúisítvány, bizonyíték, documentum* l. TESZ, dc: 1604-ből.

8 *Őr, őriz – vigyáz rá, óv*.

9 *Mód – lehetőség*.

c A két betű egy vonallal áthúzva, egykorú törlés.

Towabba the k ^b Illjen gonoz ¹⁰ hjrtjs Irhatok	Továbbá te k[egyelmednek] ilyen gon- nosz ¹⁰ hírt is írhatok,
hogj gjwlauffj wram ¹¹ az papaŕ ¹² gjalokkal	hogj Gyulaffy (gjwlauffj) uram ¹¹ a pá- pai ¹² (papay) gyaloggal
Egetembe wgj mýnth Negj zazan Menth	egyetemben, úgy mint négyszázan, ment
wala Wesprým ¹³ ala, de azerth polgardjra ¹⁴	vala Veszprém ¹³ (Wesprým) alá, de azért Polgárdira ¹⁴ (polgardjra),
az Sokadalomra ¹⁵ akarth Ithný, Wesprým	a sokadalomra ¹⁵ akart ütni. Veszprém (Wesprým)
melleth az Bakonba adýgh lestek hogj az	mellett a Bakonyban (Bakonba) ad- dig lestek, hogy a
Terek Wesprjmba az parazth Emberekwl	török Veszprém-ben (Wesprjmba) a paraszt-emberektől
megh Twtta azonnal fejerwarra hjrre	megtudta, azonnal Fehérvárra (fejerwarra) hírré
tethe az Beknek de En azth hjzem hogj	tette az bégnek. De én azt hiszem, hogj
Megh chak el sem Indwltak wolph mýkor	még csak el sem indultak volt, mikor

10 *Gonosz* – rossz.

11 *Gyulaffy uram* – Gyulaffy László, rátóti (1525–1579). A török elleni, dunántúli harcok egyik jelentős alakja. 1560-tól tihanyi várkapitány.

12 *Pápa* – Vár és mezőváros Veszprém vármegyében. 1527-ben I. Ferdinánd kezén, aki Thurzó Eleknek adományozta. 1536-ban Török Bálinté. 1543-ban Ulomán bég, 1555-ben Velichán székesfehérvári bég parancsnoksága alatt eredménytelenül ostromolták. 1562-ben részben átépítették.

13 *Veszprém* – Vár és püspöki város Veszprém vármegyében. 1538-ban I. Ferdinándé. 1552-ben Ali budai pasa elfoglalta. A káptalan Tihanyba menekült, a püspökség székhelye Sümeg lett. 1557-ben tűzvész pusztította. 1560-ban a török a várkaput újjáépítette. 1566-ban Eck Salm foglalta vissza, majd 1593-ban ismét a töröké lett.

14 *Polgárdi* – falu Fejér vármegyében, Székesfehérvártól délnyugatra, Veszprém vármegye határájánál.

15 *Sokadalom* – vásár.

Tuttara wolph az Tereknek, Merth Mjkor,	tudtára volt a töröknek. Mert mikor
az Magyarok walahowa akarnak kezwlñj	a magyarok valahová akarnak ké- szülni,
az Nem Tytok hanem azonnal Mjnden	az nem titok, hanem azonnal minden
Ember Twgja, gjwlaffj Wram Nem	ember tudja. Gyulaffy (gjwlaffj) uram nem
gewzj warnj, hanem Wesprym ala Be	győzi várni, hanem Veszprém (Wesprym) alá be-
Ith az Neppel, es oth sokaÿgh harcholnak	üt a néppel és ott sokáig harcolnak.
wegre wesprÿm alol el Jwnnek, es,	Végre Veszprém (wesprÿm) alól el- jönnek és
lowasson ¹⁶ chak oth wesprÿm melleth az lakasnak ¹⁷	Lovason ¹⁶ (lowasson), ott Veszprém (wesprym) mellett, a lakásnak ¹⁷
esnek, azon kewzbe el Erkezzik az fejerwarÿ	esnek. Azon közben elérkezik a fe- hérvári (fejerwarÿ)
Terek es oth werÿk wketh hogj az Negjazaz ¶	török és ott verik őket, hogy a négy- száz
gjalogba keth zazath wagtak le amjnth Nekem	gyalogba kétszázat vágtak le, amint nekem
azon Ember Mongja az kj oth wolph az	azon ember mondja, aki ott volt a
gjwlaffj wram Nepewel, es gjwlaffj wram	Gyulaffy (gjwlaffj) uram népével. És Gyulaffy (gjwlaffj) uram
harmath Magawal zalath el, chak amjnth Ez	harmad magával szaladt el, csak amint ez

¹⁶ *Lovas* – falu Alsóörs szomszédságában, Veszprém vármegyében.

¹⁷ *Lakás* – lakmározás; *eltelés étellel, itallal*.

Ember Mongja. az Magjarok Igen weznek ¹⁸	ember mondja. A magyarok igen vesznek ¹⁸
az Nagj lakas mjath, merth Soha Nem leheth	a nagy lakás miatt, mert soha nem le- het
az Magjar had Rezegsegnekjwl, de chak chatara	a magyar had részegség nélkül, de csak csatára
Menjenjs azonnal megh kel walahol rezedednj	menjen is, azonnal meg kell valahol részededni.
Az gjwlaaffj wram felew, hogj el weztj Egj Nap	A Gyulaffy (gjwlaaffj) uram félő, hogj elveszti egy nap
Magath kj Nagj kar wolna, de Senkj zawath w Nem fogagja, hanem ha Nadorispan ¹⁹	magát, ki nagy kár volna, de senki szavát ő nem fogadja. Hanem ha ná- dorispan ¹⁹
wram w ·N· ^d adna walamj Tanosagoth ²⁰ nekj	uram ő n[agysága] adna valami tanúságot ²⁰ neki,
hogj Mjhewz Tartana Magath, merth Bjzon	hogy mihez tartaná magát. Mert bi- zony
chak az ora Nem Tewlth be el weztj Magath	csak az óra nem telt be, elveszti ma- gát
Egj Nap, amjnth chelekedjgh· Mjnapjs Egj	egy nap, amint cselekedik. Minap is egy-

18 *Vesznek* – pusztulnak, meghalnak.

19 *Nádorispan* – Nádasdy Tamás (1498–1562), nádor 1554–1562.

d Nagysága

20 *Tanoságot (tanúságot)* – tanácsot, rendelkezést.

Nehan gjalogal apatjban²¹ hegjesd²²
 mn^e alath

Ebellethe, oztan wgj menth Be
 Tjhanba²³

Az hegjesd amjnth Ezembe wezem
 Senkjnek Nem way

de megh lattja mjnden Ember, Mj
 kewethkezjk

Mjhenth az fjrewl²⁴ az Terek Be fog-
 ja

az lowath, az Wristen megh Tharcha
 the ·k^f

Mjnden Jowal. Ex Arce Sjmegh²⁵ 26^g
 Maj

1·5·6·j·

·k^h zolgaja Ormanj

Josa²⁶ J

néhány gyaloggal Apátiban²¹
 (apatjban), Hegyesd²² (hegjesd) alatt
 ebédelt, aztán úgy ment be Tihany-
 ba²³ (Tjhanba).

A Hegyesd (hegjesd), amint eszembe
 veszem, senkinek nem fáj.

De meglátja minden ember, mi kö-
 vetkezik,

mihelyt a fűröl²⁴ a török be fogja

a lovat. Az Úristen tartsa te
 k[egyelmedet]

minden jóval. Ex arce Sümeg²⁵
 (Sjmegh) 26^g Mai

1561

k[egyelmed] szolgája Ormányi

Józsa²⁶

- 21 *Apáti* – [Monostor]apáti falu Zala vármegyében, Hegydsdtől északkeletre. A sümegi uradalom tartozéka.
- 22 *Hegyesd* – Zala vármegyei vár Csobáncsal szemben. 1525-ben II. Lajos Sárkány Ambrusnak adta. 1543-ban Mezőlaky Ferencé volt, majd a Czobor-családé lett. 1561-ben Hamza bég elfoglalta, ahová Bajazit várparancsnoksága alatt április 19-én költöztek bc. 1562 tavaszán két hét alatt (Nádasdy Tamás nádor, Eck Salm, Gyulaffy László, Búza Benedek, Ormányi Józsa, Magyar Bálint) visszafoglalták, majd lerombolták.
- ^e A két betű egy vonallal áthúzva. Egykorú törlés.
- 23 *Tihany* – vár Zala vármegyében. A török nem tudta elfoglalni. 1554-56-ban Takaró Mihály, 1561-ben Gyulaffy László volt a kapitánya.
- 24 *Fűröl* – *legelőről*.
- ^f Kegyelmedet – itt: Csányi Ákost.
- 25 *Sümeg* – Vár és mezőváros Zala vármegyében. 1552-től a veszprémi püspökség székhelye. A veszprémi püspök (Kövcs András) megerősíttette a várat. 1554-től (1561-ben is) Ormányi Józsa a várnagya.
- ^g A 6-os (esetleg 8-as) szám egykorúan javított, talán 3-ról.
- ^h Kegyelmed – itt: Csányi Ákos.
- 26 Ormányi Józsa 1554-ben Sümeg várnagya volt. 1561-ben és 1562-ben is betöltötte ezt a tisztséget.

az wezedelem ²⁷ hethfen leth.¶	A veszedelem ²⁷ hétfőn lett.
ha gjwlaſſj wram hegjesd ala menth wolna	Ha Gyulaſſj (gjwlaſſj) uram Hegyesd (hegjesd) alá ment volna
annj Neppel es az oth walo gerendafákath ²⁸	annyi néppel, és az ott való gerenda- fákat ²⁸
el wagdaltatta ²⁹ wolna, Job leheth wolna,	elvagdaltatta ²⁹ volna, jobb lehet[ett] volna.
awagj ha Egj Tarachkoth ³⁰ wjth wolna alája	Avagy, ha egy tarackot ³⁰ vitt volna alája,
az hegjesdj Tornyoth Egj horaÿgh ³¹	a hegyesdi (hegjesdj) tornyot egy hóraig ³¹
le Tewrethete ³² wolna, Merth azth Mongjak	le törethette ³² volna. Mert azt mond- ják
Bjzonjal. hogj olj hjthwan ³³ az Toron	bizonytal, hogy oly hitvány ³³ az to- rony,
hogj chak háromzer lwnek azonnal- le romlana ³⁴ . Megh az Terekekjs fel- nek	hogy csak háromszor lőnek, azonnal leromlana ³⁴ . Még a törökök is félnek
Benne hogj Mjkor Nagj zel wagon gerendakath hannak ³⁵ az Toron ala,	benne, hogy mikor nagy szél vagon, gerendákat hánynak ³⁵ a torony alá.

27 *Veszedelem* – vész, pusztulás, mozgolódás, békétlenkedés.

28 *Gerenda* – megmunkált vastag szálfa.

29 *Vagdaltat, vágat* – földaraboltat (éles eszközzel).

30 *Tarack* – löveg, ágyú, amelyből kő-, vagy tűzgolyókat lőttek ki.

31 *Hóra* – óra.

32 *Letöret* – lerontat, leromboltat.

33 *Hitvány* – silány.

34 *Leromlik* – leomlik, összeomlik, összedől, összerogyon, összeroskad.

35 *Hány* – dobál, hajigál.

gyalogba kety zártok vasatok le anjusz n. k. m.
 afon anbir Mungja az k. ozvalob a
 grolaff v. i. m. n. p. v. d. v. s. grolaff v. i. m.
 f. o. m. m. g. a. r. a. l. e. s. v. t. g. a. k. a. j. u. s. t. e.
 anbir Mungja. az Magyarok. j. e. n. i. v. e. n. t. e.
 a. N. a. j. l. a. t. o. s. m. i. a. s. t. m. e. v. s. s. o. g. a. n. m. k. i. j. e. t.
 a. M. a. j. o. r. s. a. d. k. e. g. y. e. n. t. i. j. e. t. d. e. g. a. k. s. t. a. r.
 m. i. n. j. e. t. a. f. o. m. a. l. m. i. g. k. e. l. v. e. l. e. d. e. l. v. i. z. e. d. e. j.

Az grolaff varam f. h. v. s. g. j. v. t. v. e. g. y. e. j. n. a. p.
 magass k. n. a. j. k. a. r. v. o. l. m. a. d. i. k. i. n. k.
 z. a. v. a. t. v. m. m. p. y. a. g. a. s. a. m. m. s. a. n. a. b. o. r. i. f. o. n.
 v. a. m. v. n. a. d. m. a. v. a. l. a. n. y. t. a. n. o. s. a. g. o. s. t. m. i. k.
 s. o. j. m. i. g. y. e. j. v. a. r. t. a. n. a. M. a. g. a. r. s. m. i. n. j. e. t. e. n.
 g. a. k. a. j. o. r. a. n. m. v. o. l. t. e. d. i. t. v. e. s. t. e. j. M. a. g. a. r.
 s. j. n. u. p. a. n. j. u. s. t. g. e. l. i. k. e. j. e. t. m. i. n. a. j. s. e. j.
 m. a. n. g. i. a. l. o. g. a. l. a. p. a. l. b. a. n. g. y. i. p. d. m. a. l. a. s.
 e. b. i. l. l. e. t. s. a. f. a. n. v. a. j. m. i. n. e. t. e. l. i. j. a. n. b. a.

Az S. j. i. p. d. a. n. j. u. s. t. e. j. m. i. n. e. t. v. e. g. y. e. n. s. i. n. k. m. i. k. n. a. m. v. a. j.
 d. i. m. i. g. y. e. t. a. j. a. n. j. u. d. i. m. a. n. b. i. r. m. i. k. i. n. e. s. t. e. j. e. t.
 m. i. g. y. e. t. a. j. f. i. v. e. r. e. l. a. j. v. i. t. t. e. l. f. o. j. a.
 a. l. l. o. v. a. s. s. a. j. v. a. f. u. m. m. i. g. y. e. t. g. a. r. o. f. a. d. i. k.
 m. i. n. d. i. m. j. o. v. a. s. a. l. A. v. a. d. i. m. i. g. y. e. t. e. j. M. a. j.
 15. 6. 1.

k. g. o. l. g. a. y. a. o. m. a. j.
 t. o. f. a. j.

a. v. a. g. o. b. i. m. s. u. p. p. u.
 l. i. t. s.

2.

Csobánc, 1562. március 28.

Rátóti Gyulaffy László levele [devecseri Csoron Jánosnak]¹

Nagisagodnak zolgalathomath A ¹ yanlom M ² ynth B ² yzot ² wramnak	Nagyságodnak szolgálatomat aján- lom, mint bizott ² uraminak.
Thowaba ezt Irhathom kegelmednek, hog ³ az The ³ ore ³ oknek	Továbbá azt írhatom kegyelmednek, hogy a töröknek
elljen h ⁴ yreok wagion Masthan, hog ⁴ M ⁴ ynekwnk	ilyen híruk vagyon mostan, hogy mi- nekünk
Magiaroknak Nagy ⁵ hadwnk wagion, es Megh Erteotek ³	magyaroknak nagy hadunk vagyon, és megértették ³ ,
hog ⁵ hegeosdeot ⁴ Megh Akar ⁵ ok zallany ⁵ Ewk ⁵ s	hogy Hegyesdet ⁴ (hegeosdeot) meg akarjuk szállani. Ők is
Immar ez h ⁵ yrheoz keppeost ⁵ M ⁵ ynden feleol Be	immár e hírhez képest ⁵ minden felől be-
werthek az zegeny ⁶ segeot E ⁶ öreg ⁶ fakat hordathnak	verték a szegénységet. Öreg fákat hordatnak
feol az warba hegeosdbe ereossen Theolthethnek,	föl a várba, Hegyesdbe (hegeosdbe), erősen töltetnek.
Azert Thwgia kegelmed M ⁶ ybe hagia ⁶ Nadorispan ⁷	Azért tudja kegyelmed, mibe hagyja ⁶ nádorispan ⁷

1 Magyar Országos Levéltár. Magyar Kinestári Levéltárak. Magyar Kamara Archivuma. E185 Archivum familiae Nádasdi. Missiles.

2 Pontosan nem meghatározható jelentésű udvarias forma; kb. *bizodalmas, akiben bízik*.

3 *Megért – valaki értésére, tudomására jut.*

4 Hegyesd – Zala vármegyei vár Csobánccal szemben. 1525-ben II. Lajos Sárkány Ambrusnak adta. 1543-ban Mezőlaky Ferencé volt, majd a Czobor-családé lett. 1561-ben Hamza bég elfoglalta, ahová Bajazit várparancsnoksága alatt április 19-én költöztek bc. 1562 tavaszán két hét alatt (Nádasdy Tamás nádor, Eck Salm, Gyulaffy László, Búza Benedek, Ormányi Józsa, Magyar Bálint) visszafoglalták, majd lerombolták.

5 *Képest – megfelelően, szerint, miatt.*

6 *Hagy – parancsol, elrendel.*

7 *Nádorispan – Nádasdy Tamás (1498–1562), nádor 1554–1562.*

Vram ew Nagysaga, Nem Thwdom thaland	uram ő nagysága. Nem tudom, talán
Ew Nagysaganak Mas gondolathia Jwthoth ⁸	ő nagyságának más gondolata jutott ⁸ .
Ennek Mast wona Ideye, ha ez el mwlyk	Ennek most volna ideje, ha ez elműlik,
ez egez feold mynd el pwzthwl Masthanys ez hÿr	ez egész föld mind elpusztul. Most is e hír
halwan, Mynd megh fwthamthak ⁹ zegenyok, Az kyth	hallván mind megfutamtak ⁹ szegények. Akit
kaphath ¹⁰ penygh Benneok ¹¹ kyth karoba wonyath	kaphat ¹⁰ pedig bennük ¹¹ , kit karóba vonat,
kyt egieb halallal eolet, Igy lezeon megh	kit egyéb halállal ölet. Így leszen, meg-
Lathya kegelmed, Azert kegel ^a Thanwsagoth ¹²	látja kegyelmed. Azért kegyel[medtől] tanúságot ¹²
warok Myth ert ¹³ kegelmed, Merth hegeosdbe	várok, mit ért ¹³ kegyelmed, mert Hegyesdben (hegeosdbe)
Theob theoreok Nynchen hetwennel Azys	több török nincsen hetvennél. Az is
gyalogh, ezt Isten kezwnkben Adna, Cak lennenk	gyalog. Ezt Isten kezünkbe adná, csak lennének
Erthe, Im en Cobancba ¹⁴ wagiok vgy mynth	érte. Ím én Csobáncban ¹⁴ (Cobancba) vagyok, úgy mint

8 Gondolatja jut – rágondol, eszébe ötlük.

9 Fut – szökik, menekül.

10 Kap – elfog valakit.

11 Bennük – belőlük, közülük.

a Kcgyelmedtől – itt: Csoron Jánostól.

12 Tanúságot – tanácsot, rendelkezést.

13 Ért – gondol, vél.

14 Csobánc – vár Zala vármegyében, Hegyesddel szemben. 1300-1669 között Gyulaffy birtok, földesúri székhely, a török korban a lovaspartyák jelentős pontja.

kith Negywen embeorrel ¹⁵ ; Swmegbeolys ¹⁶ Josa deak ¹⁷	két negyven emberrel ¹⁵ . Sümegeből ¹⁶ (Swmegbeol) is Józsa (Josa) deák ¹⁷
gyalogywal, Bwza Benedeokys ¹⁸ wasonbol ¹⁹ Mýnd	gyalog[ja]ival. Búza Benedek ¹⁸ (Bwza Benedeok) is Vázsonyból ¹⁹ (wasonbol). Mind
Lowagal ²⁰ , gialogal, az mywel lehet et wagywnk	lovaggal ²⁰ , gyaloggal, amivel lehet, itt vagyunk.
Megis az Ideothwl fogwa semmy ^b ellest ²¹ Be Nem	Mégis az időtől fogva semmi élést ²¹ be nem
hathwnk wýnný, kegel, ^b Megh zolgalom ha Erth	hagyunk vinni. Kegyel[mednek] megszolgálom, ha ért
walamýt kegel, ^c kwlgieon kegel, ^c walamý Segedsegeoth	valamit kegyel[med]. Küldjön ke- gyel[med] valami segítséget.
Lennek mýnd eýel Nappal Raytha Ne hadnank	Lennénk mind éjjel-nappal rajta. Ne hagynánk
Elest Be wýnný, valaszt warok kegel, ^a Isten	élést bevinni. Választ várok ke- gyel[medtől]. Isten
Tarcya megh kegel, ^d keolt Cobanca Nagy zombaton	tartsa meg kegyel[medet]. Kelt Cso- báncban (Cobanca). Nagyszomba- ton ²²

15 *Két negyven ember – kétszer negyven ember; két kisebb katonai egység, szakasz.*

16 *Sümege* – Vár és mezőváros Zala vármegyében. 1552-től a veszprémi püspökség székhelye. A veszprémi püspök (Kövcs András) megerősítette a várat. 1554-től (1561-ben is) Ormányi Józsa a várnagya.

17 *Josa deák* – Ormányi Józsa. 1554-ben Sümege várnagya, 1562-ben is betölti ezt a tisztséget. Részt vett Hegyesd 1562. évi visszafoglalásában.

18 *Búza Benedek* – Vázsony (Nagyvázsony) kapitánya 1562-ben. Részt vett Hegyesd 1562. évi visszafoglalásában.

19 *Vázsony* – vár és mezőváros Veszprém vármegyében. Veszprém török kézre kerülése után (1552) védhetetlenné vált. Fizetett kapitányok éltek benne. 1562-ben Búza Benedek volt a kapitánya.

20 *Lovaggal* – lovassal, lovasokkal.

21 *Élés* – élelem.

b *Kegyelmednek* – itt: Csoron Jánosnak.

c *Kegyelmed* – itt: Csoron János.

d *Kegyelmedet* – itt: Csoron Jánost.

Anno 1562

Ladislaw Gyulaffj de

Ratthoth²³.

Anno 1562

Rátóti Gyulaffy László²³

(Ladislaw Gyulaffj de Ratthoth)

22 1562-ben nagyszombat március 28.

23 *Rátóti Gyulaffy László* (1525–1579) – 1560-tól tihanyi várkapitány.

